

Suky István magyar menedéklevele 1508-ból.

(Hasonmásával.)

I.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára 1911 nyarán egy értékes családi letéttel gyarapodott. Széplaki báró Petrichevich-Horváth Kálmán nagybirtokos, a magyarországi unitárius egyház főgondnoka adta be ide a felsőzsuki udvarházánál őrzött régi Suky és Petrichevich-Horváth-levéltárat.¹

Ebben az értékes anyagban találtuk az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak ma legrégebb magyar nyelvemlékét, egy Kolozsvárt, 1508 április 2-án kelt oklevelet.²

A Suky-család, a melynek levéltára ezt a nyelvemléket megőrizte, a középkorban egyik legnagyobb szerepű és legnagyobb birtokú kolozsmegyei család volt. Első ismert őseik már a XIV. század elején ott laktak a Kis-Szamos jobboldali terraszára épült Alsó- és Felsőzsúkon. Kolozsvár és Apahida határától Bonczhidáig s innen keletre majdnem be a Mezőség közepéig — a két Zsuk, Visa, Báré, Kályán, Kötelend, Szovát, Omboz és Sármás — mintegy 2—300 km² terület volt nagyrészen a tulajdonukban. Kolozsmegyében többen viseltek közülök tisztségeket s jelentékeny szerepet játszottak az ország történetében is. Zsigmond király alatt az udvar környezetébe jutnak s tőle nyerik 1418-ban Konstanztban

¹ A Suky-levéltár 1484 darabból állott; 186 darab Mohács előtti, köztük 23 függőpecsétetes pergamen oklevéllel. Legréggebbi adata egy 1294-ből kelt oklevél, 1366-iki átírásban. Utána a legközelebbi 1312-ben s a legelső eredeti 1326-ban kelt. A két levéltár külön volt rendezve, külön indexekkel. A Suky-levéltár indexét latin nyelven Tordátfalvi János ügyvéd készítette 1767-ben. Hozzá csatolta a Sukyaknak a levéltár anyaga alapján összeállított családfáját. — A Petrichevich-Horváth-levelek XVIII. századi indexe magyar nyelvű. Az utóbbi levéltár néhány irománykötegének indexe nem került elő, bár a jelzésekből kétségtelenül látszik, hogy a levéltár ez a része is régi rendezésen ment át s akkor bizonyára indexe is készült. A Petrichevich-Horváth-levéltár anyaga különben a XVI. század utolsó negyedében kezdődik s körülbelül egyenlő nagy a Suky-levéltárral.

² Az oklevelet dűrva, vízjegytelen papirosra írták. Jelzése C. 11. Hátára Tordátfalvi János 1767-ben e rövid kivonatot jegyezte: 1508. Stephanus Suki ac sorores suae excontentant novercam eorum Annam Bathori alias Joannis Suki patris eorum consortem ratione parapherni et dotis in fl. 70. — Méretei: Szélessége 32·3 cm. Hosszúsága jobbról 18·5, balról 17·4 cm.

a levéltárunkban fennmaradt címeres levelüket. A fő címerszerző Suky János fia Benedek az 1437-iki parasztlázadás idején az erdélyi nemesség egyik főembere. Ennek öcscse Mihály előbb Mátyás király kedvelt bejárója, kinek tíz lóra adat hópénzt, majd mikor az 1467-iki lázadásban rokonával, Farnosi Veress Benedekkel együtt részt vesz, nótán mindenét elveszti s a király Szebenben fejét véteti. A család hatalmát ez a katasztrófa sem törte össze, mert Mátyás király kegyelméből Suky Mihály vagyona később nagyrészen gyermekei kezére jutott vissza s rokonságuk, mely Erdély legjobb családjaival, sőt a Somkerekai Erdélyiek révén távolról magával Mátyás királlyal is fennállott, továbbra is szerepet biztosított számukra.³ E család egyik tagjának szól az 1508-iki menedéklevél. Lássuk, hogy ki volt ő, s kik a családtagok, a kikről a menedéklevél névszerint is megemlékezik.

A fő címerszerző Suky Jánosnak unokája volt az a János, kinek özvegyét Báthory Annát s fiát Istvánt a mi nyelvemlékünk említi. Ezt a Jánost Suky Sánta Jánosnak is nevezték. Már 1468-ban ott van, mikor a Suky Mihálytól elkobzott birtokokba Csupor Miklóst beiktatják s ettől kezdve sűrűn látjuk szerepelni. Azt is tudjuk, hogy 1482-ben Katalin asszony a felesége⁴ s a Suky-levéltár és a Teleki-oklevéltár adataiból családjáról, gyermekeiről a következő táblázat állítható össze:

Suky Sánta János
1468-ban már szerepel. † 1491 III. 15 előtt
a) Katalin
b) Báthory Anna

a) István	a) Orsolya	a) Erzsébet	a) Potentiana
sz. 1480 előtt. † 1516 XII. 2. és	Somkerekai		Besenyői
1517 X. 31 közt.	Erdélyi Tamásné.		Hosszuaszói
felesége Teremi Margit,	1513-ban özvegy,		Ferenczné
Péter leánya, Kolozsvárról.	1530-ban még él.		1514.
esk. 1506 VI. 27 előtt			
(1527-ben Lepsényi Istvánné)			

E táblázaton szereplő nevek közül nyelvemlékünkben a Suky Jánoséval, Báthory Annáéval és Suky Istvánéval találkozunk. Közülök Suky Sánta János akkor már nem élt. Suky Istvánról elég bőven szólnak adataink.

A hogy örökségét atyja halála után megkapta s önállósult, egész életében cserélt, zálogosított, perelt. Már 1495 június 17-én kölcsönös örökösödési szerződést kötött magtalan halálozás esetére Somkerekai Erdélyi Jánossal, ennek nejjével Szilágyi Justinával s testvéreivel Erdélyi Tamással és Mártonnal Asszonyfalvára, Oláhsukra s a kötelandi, szováti és suki részjóságokra. Ebbe az örökbevallásba Suky István egy év mulva

³ A család régi szerepére forrásaink: a Suky-levéltár; gr. Teleki József: A Hunyadiak korának oklevéltár-kötetel s a Történelmi Tár 1907. évfolyama.

⁴ A székli gróf Teleki-család oklevéltára II. k. 92 és 148—149. l.

(1496. VI. 12) újra beléegyezését nyilvánította, de már a következő év május 2-án Thelegdi István alvajda előtt magyar és oláhsuki, kötelendi és szováti birtokrészeit 2000 aranyforintért Szamosfalvi Mikola Ferencznek és Mocsi Salathielnek vetette zálogba; majd 1499-ben a kötelendi határban építeni kezdett halastavat 300 aranyforintért Erdélyi Jánosnak vallja örökbe. Ugyanezzel négy év múlva (1503 augusztus 5.) Sukon 1495-ben kötött kölcsönös örökösödési szerződését ismét megújítja, de mivel Erdélyi János szováti és kötelendi részeit időközben Ombozi Miklósnénak, Suky Ilonának inscribálta, azok helyett magyar- és oláh-kályáni birtokait kötötte le.⁵

Úgy látszik, hogy ehhez az időhöz közel történhetett a Suky István házassága. Egy tekintélyes és vagyonos kolozsvári polgárnak, Teremi Péternek⁶ a leányát, Margitot vette feleségül. Ebből a házasságból született az a két fiú, kik közül a kolozsmonostori konvent bizonyáglevelé szerint 1518-ban János 8, Benedek 5 éves volt.⁷ 1506 június 27-én a kolozsmonostori konvent előtt kiállított oklevélben Suky István kijelentette, hogy midőn néhai Teremi Péter leányát feleségül vette, az sok hozományt vitt magával, a melyekből ő nehéz szükségeiben sokat elköltött és tékozolt. Éppen ezért nem akarván, hogy halála esetére felesége megkárosodjék, suki birtokát a Szamoson levő három kövű malmával és a *Sukitó* nevű halastavával együtt 1000 forintban feleségének inscribálta. A birtokba aztán az asszonyt 1508-ban be is igtatták.⁸

Suky Istvánról II. Ulászló zavaros uralma idejéről találunk még néhány adatot. Így 1511 június 25-ről egy Berkenyesről keltezett levélből látjuk, hogy őt és Baraz Pált s néhai Baraz Mihály özvegyét interdictummal fenyegetve megintették, hogy Retkes Mihálylyal és Biró Antallal Szoporból béküljenek ki.⁹ 1512-ben fölmentették a hadbamenetel alól, 1516 december 2-án Szapolyai János egy oklevelében még szerepel, de már 1517 október 31-én nem élt s özvegye 1522-ben Lepsényi Istvánnak volt a felesége.

Ily aránylag bő adatok mellett szinte csodálatos, hogy az oklevél másik főszemélyéről Báthory Annáról nyelvemlék oklevelünkön kívül sem

⁵ Teleki-oklevéltár II. k. 199—201, 206—207, 216—217, 236—237, 258—260. l.

⁶ Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története I. kötetéhez 292—293. l.

⁷ N. fasc. 11 sz. oklevél a Suky-levéltárban.

⁸ A függőpecsétes, hártyaoklevél a Suky-levéltárban D. 3. sz. alatt. Az igtatásról szóló oklevél 1767-ben még meg volt a levéltár D. 5. száma alatt; ma azonban hiányzik.

⁹ A Suky-levéltár A 26, 27, 28, 29 és 30 sz. oklevelei. Ezenkívül Suky Istvánra adatokat tartalmaznak még a levéltár A 25, C 12, 13, G . . P 6, K 4, J 4, 5, 6, 7 számú oklevelei, továbbá a Teleki-oklevéltár II. kötetének az idézettekén kívüli több oklevele. Mind a nyelvemlék, mind a Suky István halálózási idejére fontos oklevelek keltezésének megfigyeltését dr. Veress Endre szivességéből nyertem.

a Suky-levéltár egyetlen oklevele nem tud, sem a Báthoryak legteljesebb családfája és családtörténete¹⁰ nem ismeri.

Személyéről semmit sem tudunk megállapítani azon kívül, a mit menedéklevele tartalmaz; sőt a Suky-levéltár egy oklevele az iránt is kérdést támaszt, hogy miként lehetett a Suky-gyermekek mostohája?

Ez az oklevél néhai Suky János özvegyének, Katalin asszonynak állítólag 1487-ben tett és 1499-ben pótitézkedésekkel kiegészített végrendelete. Külsőleg fogalmazványának látszó oklevél, melynek első sorában Suky Jánosné így nevezi meg magát: „Ego domina Catherina, relicta nobilis quondam Johannis de Suk.“ Keltezése pusztán 1487 s kiegészítésénél ismét hely és közelebbi idő megjelölése nélkül csak 1499 évszámot találunk.¹¹ Ha ez az adat igaz lenne, úgy Suky Jánost Katalin asszony túlélte volna s a mi menedéklevelünk Báthory Annája nem lehetne mostohaanyja Suky Istvánnak.

Azonban Katalin asszony végrendeletének szokatlan alakiságai, a pusztá évszám, a keltezés helyének s közelebbi időpontjának hiánya az oklevelet külsőleg gyanussá teszik. Gyanussága mellett szól az a körülmény is, hogy éppen utolsó soraiból láthatóan hitelét valószínűleg már a XVI. század elején kétségbe vonhatták.

Ezzel szemben nyelvemlékünk hitelessége ellen semmi külső vagy belső bizonyíték nem merül fel. Alakja, írásmódja, kiállítás, nyelvezete smég egyetlen címeres pecsétjének paizsalakja is hitelessége mellett szólnak.¹²

A két oklevél ellentmondásának teljes eldöntésére jelenleg nincs elég belső, tárgyi bizonyíték rendelkezésünkre, s ezért a külső bizonyítékokra vagyunk utalva. Ezek nyelvemlékünk mellett szólnak¹³ s mindaddig, míg hiteles adatok nem bizonyítják az ellenkezőt, hihetjük, hogy Báthory Anna Suky Sánta Jánosnak csakugyan felesége s gyermekeinek mostohája volt. Ha pedig az volt, úgy az is bizonyos, hogy felesége csak 1482 és 1491 közt lehetett, mert az előbbi évben június 26-án Suky János felesége még Katalin asszony volt, 1491 márczius 15-én pedig Suky János már nem élt.

¹⁰ Dr. Wertner Mór: A Báthoryak családi történetéhez; Turul 1900. 6—29. l.

¹¹ Az arab évszámok a XV. század végének és a XVI. század elejének jellegzetes számai. Különösen a 4 számjegy az, a mely az akkor szokásos fél-nyolczas alakban írva mindenesetre a mellett bizonyít, hogy az oklevelet a XVI. sz. elejénél később nem írhatták. Erre mutat különben írásának egész karaktere is.

¹² E pecséten nagyon érdekes, hogy Székely Gergely névbetűit magyaros sorrendben S. G.-nek látjuk vésvé. A többi pecsétet kameás gyűrűkkel nyomták.

¹³ Az 1487—99-iki gyanus végrendeleten kívül nincs olyan adat, a mely a legkisebb kétséget támaszthatná ellene, s az oklevél gyanussága mellett szinte önként kínálkozik az a föltevés, hogy azt valószínűleg a XVI. század első negyedében, talán akkor koholhatták, midőn a Suky-leányok örökségeikért 1514 körül Suky Istvánnal s azután utódaival perlekedtek.

Fölmerülhet még az a kérdés, hogy miért kél ez az oklevél oly sokára Suky János halála után; miért elégtették ki olyan későre a mostoha igényeit? Hiszen ha azt tesszük fel, hogy Suky Sánta János 1490-ben halt meg, akkor is majdnem husz év telt el a Báthory Anna kielégítéséig. Erre is elfogadható feleletet találhatunk.

Mindenekelőtt a miért a kielégítés 1508-ban történt, abból még nem következik, hogy a mostoha azt csak akkor kérte. Folyhatott ezért pör előbb is, bár adatai nem maradtak reánk s magából a menedéklevélből nincs, a mi erre a következtetésre alapúl szolgálhatna. De ha csak 1508-ban állott volna elő e mostoha igényeivel, az is jól érthető abból, hogy Suky István költekezett, tékozolt, zálogosított s birtokait többféleképpen lekötötte s ebben az évben 1000 forintban inscribált zsuki birtokába feleségét beigtatták. Ezek a körülmények sarkalhatták a mostohát, hogy ha előbb várt is, most addig sürgesse kielégítését, a míg van miből, s ezen az úton néhány év múlva Suky István egyik leánytestvére Hosszuaszói Ferenczné is követte.¹⁴

(Kolozsvár.)

Kelemen Lajos.

II.

A hasonmásban is bemutatott 1508-iki új magyar nyelvemlék szövegét és olvasását néhány magyarázó jegyzet kíséretében az alábbiakban közöljük:

Betűszerinti szövege.

Ezt mý Emlkezetre adýwk vg mýnth, fogoth Býrak, Vytezlew es Nemeffeg ieleuffen Zekel gergel eleut Cheeh líthwan eleut, Waf Janos Eleut Lazar ferench elewt, Az Zwký líthwan az ew hwgayual egetembe, az Ew Mwíthoha annokot, az Bathorý Annath ký wolt az Zwký Janos felefege, meg elegýtette, az fellýwl meg mondoth Zwký líthwan mýnd Jeg rwhaýarwl, mýnd kedeglen egebekrwl valamý wola, mýnd rwhabol mýnd egeb Ingo býngo morhaýabol, es¹ atýanak penzebewl, vg mýth, adda, Egbe zamlalwan, hetwen forýntoth, mý eleutwk, Es² towaba ll modon hog, ez el mult adoýerth kel venniek zaboth³ zabod, es el welfek azt ýs, elewtwnk lg⁴ vegez-tuk. Thowabýa ez felýul meg mondoth anna azzon ada mý elewtunk myndenek-rul, az Zwký líthwannak menedeked, ezt mý az mý pecetwkel ezt meg erewlíýtutuk, es emlekezetre adýuk, ez leuel kewlt kolofwarth keden, letare eleuth valo wofarnap eleuth, Anno domini milleffimo Quingenteffimo octauo:

(P. H.)

(P. H.)

(P. H.)

— (P. H.)

¹⁴ A Suky-levéltár C 12, 13, Y 4—7 sz. oklevelei. Teleki-oklevéltár II. 318—320 és 432. l.

¹ Áthuzva: pe.

² Utána *toó* áthuzva.

³ Áthuzva: az zegen Jobagok wegének.

⁴ Utána áthuzva: el weztek.

Olvasása eredeti kiejtése szerint.

Ezt mi emlékezetre¹ adjuk, úgy mint fogott birák, vitézli és nemesség,² jelössen³ Székely Gergely előtt, Cseh István előtt, Vas János előtt, Lázár Ferencz előtt. Az Zsuki István az ő hugaival egyetembe az ő mustoha⁴ anyjokot,⁵ az Báthori Annát, ki volt az Zsuki János felesége, megelégitette⁶ az féljül megmondott⁷ Zsuki István, mind jegyruhájárúl,⁸ mind kedéglén egyébékürül, valami vala, mind ruhából, mind egyéb ingó-bingó morhájából⁹ és atyjának pénzéből,¹⁰ úgy mint ada, egybe számlálván,¹¹ hetven forintot mi előttünk, és továbbá ily módon, hogy ez elmúlt adóért¹² kell¹³ venniék zabot¹⁴ és elvessék; azt is előttünk így végéztük. Továbbján¹⁵ ez féljül megmondott Anna asszon ada mi előttünk mindenékürül az Zsuki Istvánnak menedékét.¹⁶ Ezt mi az mi pécsetünkkel ezt mégerössítöttük és emlékezetre adjuk. Ez levél költ Kolozsvárt, kedden,¹⁷ Laetare előtt való vosárnap előtt. Anno Domini 1508.

Jegyzetek.

1. *emlékezetre.* Az *ë* hang nem pusztá visszakövetkeztetés. Kolozsvár jó egy-két századdal későbbben térhetett rá az *e*-zésre.

2. *ës-nemesség* am. *ősnemesség, ősi nemesség.* Az *ős* szó magánhangzója eredetileg rövid volt (e : ö : ő), a nép nyelvében részben ma is az (Vö. Zolnai: Nyelvemlékeink 64. l.) s eredeti jelentése főnévi (= *avus*). A melléknévi használatra ez a legősibb adat.

3. *jelössen.* *Ö-ző* alakok még: *mögerössítöttük, költ* s talán *menedéköt*.

4. *mustoha.* Ebben az alakban ma is járatos még Kolozsvár vidékén. Vö. Szinyei Tájsz. Aranyosszéken (Várfalva) is: *mustaha*.

5. *anyjokot.* A tárgyrag előtti zártabb hangzó gyakori a kolozsvári Dávid Ferencz és Heltai Gáspár nyelvében. Ma székelyes. Zártabb hangzók vannak még a *vosárnap* és *morhájából* szavakban s talán a *volá*-ban. Közülök a *vosárnap* ily alakban ma is él Aranyosszéken (Várfalva.)

6. *megelégitette.* Vö. mindenekről megelégitlek: *omnia debita reddam tibi* MA: Bibl. IV. 20.

7. *féljül megmondott.* Vö. De ez féljül mondott Pál Kenézi... (Szabács viadala.)

8. *jegyruhája.* Jelentése a régi nyelvben: *dos*.

9. *ingó-bingó morha,* am. *ingóság.* Tudvalevő, hogy a *marha* régen *vagyont* jelentett.

10. *egyébékürül, ruhájárúl.* A *-ról, -ről* rag mindig ily alakban (*-rül, -rül*), a *-ból, -ből* mindig csak *-ból, -ből* alakban: *ruhából, morhájából*.

11. *egybe számlálván,* am. összesen.

12. *elmúlt* am. tavalyi.

13. *këll az szegény jobbágyok vëgyënek.* Meglepő erdélyiesség volna, ha a toll ki nem javítaná. Íráshibánál egyébként csak akkor vehetnők, ha társai is akadnának. Így is igen tanulságos.

14. *zabot.* Így írva: *zabod* és *zoboth.* Lennebb is: *menedéked* (?)

15. *tovëbbján* v. *továbbján* am. a fennebb előforduló *továbbá.* Ily alakban sem a régiségben, sem a népnyelvben nem ismeretes. Hasonló alakú személyragos határozók azonban gyakoriak: *jobbára, inkábbbára, jobbadára; csinján, hián, hiánabban* stb. Vö. Nyr. 41. 326.

16. *menedéköt* v. *menedékët.* A *nyugta* régi neve a kivészett *mëgmenik, kimenik* = *evado, liberor* igéből. A *mëgy* igével semmi köze.

17. *keddën,* írva *kedën.* Hosszú mássalhangzók még: *anna, azzon, vessek, Istvánnak,* de *jobagok, tovaba.* Van *ada* és *adda* is. A helyesírás egyébiránt elég következetes. Az *i* hang jele *y*, mely azonban a *j* jelölésére is szolgál. Az *ő, ö* jele: *o, ew, eu;* az *ü-é:* *u, w;* a *cz* jele: *c, ch;* a *cs-é:* *ch;* *gy:* *g;* *ly:* *l;* a mai *s* hang jele *f,* szó végén *s;* az *sz*-nek *z* felel meg, de ugyane betű jelöli a *z* és *zs* hangokat is.

A régi nyelvről való tudásunkat ennyiben gyarapítja ez az érdekes nyelvemlék. Nyelve kétségkívül az akkori kolozsvári nyelvjárás. Becsét kiváltképpen ennek köszönheti.

(Kolozsvár.)

Pálfi Márton.

A történelmi segédtudományok oktatása Erdélyben 1848 előtt.

(Első közlemény.)

A fenti czímen pár évvel ezelőtt megírtam annak történetét, hogy a történelmi segédtudományokat, jelesen az elméleti és gyakorlati diplomatikát Erdélyben mikor, hol és hogyan kezdték művelni és hogy a kolozsvári Lyceumon mikor, milyen körülmények közt és milyen segédeszközök igénybevételével indult meg a régi írások olvasásának tanítása. Ennek a diplomatikopaleografiai rendkívüli tanszéknek első tanára Nagyernyei *Kelemen* Zsigmond főkormányiszéki irnok volt, a ki a tantárgy előadását 1816 május 15-én kezdte meg és 1823-ban bekövetkezett haláláig tanította. A tanszék második előadója *Jánosi* György mindössze félévig tanított, azután állásától való felmentését kérte és azt rövidesen meg is kapta. Utóda *Lőcsei* Spielenberg Sámuel főkormányiszéki kancellista lett, a ki 1824 április 8-án neveztetett ki és 1846 november 13-án bekövetkezett haláláig nemcsak szünet nélkül tanított, hanem meglehetősen irodalmi munkásságot is fejtett ki.¹ Őt 1847-ben *Medvés* Mihály főkormányiszéki kancellista követte s mint helyettes tanár tanította a „régí írat és oklevél ismét“ néhány évig.

Ennyit tartalmaz, röviden összefoglalva, e tárgyról irt korábbi tanulmányunk.² Annak megjelenése óta azonban az újabban felkutatott adatok alapján nemcsak a tanároknak (főleg Lőcseinek) a rendkívüli tanszék rendszeresítésére, a tanári cím elnyerésére, a nyomorúságos fizetés vagy tiszteletdíj emelésére vagy javítására irányuló hosszas küzdelmeit tárhatjuk fel, hanem a tanítás eredményéről, a tanulók számáról, sőt az egyik tanár — *Lőcsei* Sámuel — irodalmi működéséről, nevezetesen egy diplomatikai tankönyv megírásáról is számot adhatunk az alábbiakban.

¹ Mindezt gyászjelentése is megörökítette a következő szavakkal: *Lőcsey* S. P. Sámuel főkormányi irnok s egyszersmind a királyi lyceumban órástan tanára meghalt — gyászjelentése szerint — Kolozsvárt, Szappan-utcza lakásán 1846 november 13-án, d. e. 11 óraker, életének 58-ik, irnoki hivatala 35-ik, tanársága 15-ik, s második házassága 12-ik évében. Siratják halálát első nejétől *Fancsai Teréziától* született *Dénes* és *Polixéna* árvái, életben lévő második neje *Reich Regina* és ettől született gyermekei: *Lujza* 10 éves, *Laura* 8 éves és *Etelka* 1½ éves. Eltemették november 15-én d. u. 3 óraker a lutheránusok temetőjébe.

² Lásd a *Turul* 1905. évf. 112—119. l.

I.

A tanárok törekvése a tanszék rendszerezésére. A tanári cím.

A paleografia tanszéke Erdélyben mindvégig rendkívüli, sőt ideiglenes maradt és a tanárok közt Lócsei volt az egyetlen, a ki megkísérelte, illetve, úgy látszik, rávette az illetékes köröket arra, hogy őt a rendes tanárok közé csuszassák be. Ez meg is történt, de azután kevésen mult, hogy Lócsei meg nem járta. A dolog így esett. Báró Jósika János 1834 elején felküldte a kancelláriához a Lyceum és a magasabb erdélyi középiskolák tanáraitól szóló jelentését, melyben a rendes tanárok közt szerepel Lócsei Sámuel is. Lett erre a kancelláriában nagy felháborodás! Már februárius 19-én megkérdezik Jósika János bárót, „cur . . . cancellista gubernialis Lötsei professoris (t. i. ordinarii) titulo insignitus sit?“³ Ugyanekkor felszólítják, hogy ezt az erdélyi püspöktől is kérdezze meg. De sem a gubernium, sem az erdélyi püspök nem tartotta ezt a kérdést olyan fontosságúnak, mint a kancellária és — hallgattak. A kancellária várt egy darabig, azután gondolt egyet és a király elé vitte az ügyet. Csinált ugyanis egy felségfelterjesztést, melyben előadva a tényállást, azt véleményezi ő Felségének, hogy jó volna az erdélyi püspököt, mint az erdélyi róm. kath. iskolák főigazgatóját véleményadásra szorítani arra nézve, hogy miért csuszott be ez az „*individuum*“ a rendes tanárok közé!?

A Felség nevében Lajos főherceg 1834 október 24-én ebbe bele is egyezik és november 5-én a kancellária már ilyen értelmű rendeletet intéz a guberniumhoz.⁴ Ez még mindig nem akarja vagy tudja belátni az ügy fontosságát és csak 1835 május 16-án intéz leiratot Kováts Miklós püspökhöz, kérve őt, hogy miért volt hát a rendes tanárok közt Lócsei Sámuel is?⁵

A püspök sem sietett a válaszszal, csak augusztus 24-én felelt a guberniumnak, kijelentvén, hogy Lócseit azért vette be a rendes tanárok közé, mert a paleografiát tényleg előadja, ő pedig tanárokról adván véleményt, nézete szerint mindenkiről, a ki az illető intézetben tanított, meg is adta relatióját. Lócseit, mivel tanári tisztséggel fölruházva működik, tényleg tanárnak is kell tekinteni és róla, a többi tanárokhoz hasonlóan, információt is kell adni.⁶ Erre a kancellária annyira megharagudott, hogy az egész ügyet élére állította. Leirt 1835 szeptember 30-án a főkormányzékhoz és hivatkozva az 1816 november 22-én kelt rendeletére (3228/1816. szám), tudtára adja a főkormányzéknek, hogy Kelemen Zsigmondot csakis addig nevezte ki a paleografia tanítására, míg e tudomány előadása egyáltalán

³ M. kir. Országos Levéltár 1834:764. erd. kancz. sz.

⁴ U. o. 5095. erd. kancz. sz.

⁵ U. o. 1835:4027. guberniális sz.

⁶ U. o. 9542. gub. sz.

szükségesnek látszik és ettől a körülménytől tette függővé Kelemen egész működését. Adjon ennél fogva a gubernium felvilágosítást arról, hogy micsoda rendelkezések kíséretében lett Lőcsei Sámuel erre a tisztségre alkalmazva és egyáltalán szükségesnek látszik-e még, hogy a paleografia előadassék?⁷

A guberniumot még ez sem lepte meg, nyugodt és egykedvű maradt és az egész dologra pihent egyet. Deczember 12-én aztán megfelelt a kancelláriának. Egész tárgyilagosan kifejti, hogy mivel ő Felsége annak idején, Kelemen Zsigmond kinevezésénél nem tett semmiféle olyas megszorítást, hogy e tanszék betöltése és javadalmazása a jövőben a szóbanforgó tantárgy előadásának szükségességétől függ, azért a gubernium Jánosit, utána pedig Lőcseit kinevezte és részükre a 100 papir forintnyi tiszteletdíjat minden iskolai év végével kiutaltványozta. A mi pedig e tantárgy szükségét illeti, arra nézve a főkormányzók véleménye az, hogy a kolozsvári Lyceumon a paleografia gyakorlása és tanítása *nem absolute szükséges követelmény*, mégis nem kevés haszna van ennek azon ifjakra nézve, a kiknek sem módjuk, sem pedig alkalmuk nincs a régi irások olvasásának tanát *ügyvédektől* vagy pedig e tudományban járatos más egyénektől magánúton elsajátítani.⁸

A kancellária belátta, hogy itt nem használ az idegeskedés semmit s ennél fogva azt határozta, hogy addig, míg a tanulmányi rendszer rendezés alá nem kerül, vagy pedig Lőcsei Sámuel személyében valami változás be nem áll, maradjon meg minden a legutolsó rendelkezések szerint,⁹ a miről a guberniumot 1836 januárius 7-én kelt leiratában értesítette.

A dolog tehát érdemleges elintézését nem nyert, mert a kancellária nem mondta ki azt, hogy Lőcsei rendes vagy rendkívüli tanár, csak a régi rendszert akarta fentartani, e szerint pedig az illetők nem mint „professores palaeographiae,” hanem csak „pro tradenda artis antiquarum literarum lectione” neveztetnek ki. Lőcsei tehát maradt „cancellista gubernialis” és nem lett „professor palaeographiae ordinarius.”

Mikor Lőcsei meghalt, Kováts Miklós és a gubernium felvetették a kérdést, hogy a beállott változás következtében intézkedjék a kancellária.¹⁰ De bizony az nem törölte el a tanszéket, mert szükséges is volt, meg azután 1835-től 1846-ig sok idő telt el s azalatt a kancellária véleménye is megváltozott. Ekkor ugyanis szőnyegre került a tanulmányi rendszer módosítása is. Természetesen ebben a fontos ügyben a legfőbb véleményező szerv a kancellária volt, mely a jogi tanulmányoknak a kolozsvári Lyceumon való

⁷ U. o., 4298. erd. udv. kancelláriai szám; 1835:11990. gub. sz.: 1835:11607. gub. sz.; 1835:636. gub. sz. „In quam ordinatione applicatis cancellistae Samuelis Lőcsei ad minus *professoris palaeographiae fundetur?*“

⁸ 1835:13163. gub. sz.

⁹ 1835:5785. erd. udv. kancz. és ugyanezen év 1260; 2382. gub. számok.

¹⁰ 1846:13611. gub. sz.

szabályozási tervzetével elkészülve, ebben a másodéves joghallgatók számára előírt tantárgyak közé utolsó helyre a *diplomatikát* tette. E tantárgy felvételét a kancellária meg is indokolja, mondván, hogy olyan országban, a hol a bírói döntések, határozatok nem ritkán régi oklevelek alapján történnek, a *diplomatika* — *a mely mindenestre több, mint csupán a régi írások olvasása* — minden bizonynyal hasznos tudomány és annak oktatása, mint *rendkívüli* tantárgy megtartandó volna, de természetesen az, a ki e tudomány előadására vállalkozik, tartozik majd előzetes vizsgálatot tenni.¹¹ Ferdinánd király a kancellária javaslatát 1846 januárius 31-én elfogadta, a kancellária pedig csak április 22-én intéz a guberniumhoz dekrétumot, melyben meghagyja, hogy a *paleografia*, mint a bíróságok előtt gyakran előforduló régi oklevelekkel foglalkozó tudomány ág, mint *rendkívüli és nem kötelező* tantárgy meghagyandó. Azok, a kik a paleografiát elő fogják adni, kötelesek lesznek azonban előbb a tárgyból pályázati vizsgát tenni.

Míg Lőcsei rendszerezési kísérleténél — a mely nem sikerült — a kancellária az egész tanszéket főlöslegesnek tartotta, sőt meg is akarta szüntetni, addig most már mégis belátja, hogy a paleografia *gyakorlatilag* szükséges és hasznos tudomány, melyet elő kell adni. Addig azonban már nem ment el a kancellária, hogy a tanszéket rendszereztesse, hanem meghagyta *rendkívüli* tanszéknek.

Valamint a tanszék rendszerezése 1848 előtt be nem következett, úgy mindig ellenezte a gubernium — bár nem következetesen — azt is, hogy a paleografia oktatói a kolozsvári Lyceumon a tanári *professzori* címmel éljenek. Kelemen első félévi jelentésén úgy írja magát alá, mint „professor diplomaticae,” a diplomatika tanára; ezt a gubernium a maga véleményében nem is hagyja szó nélkül, hanem megjegyzi, hogy Kelemen magát „*incompetenter pro diplomaticae professore subscribit, cum is pro tradenda dumtaxat antiquarum scripturarum legendi methodo denominatus sit*”¹², hogy meri magát tehát az oklevéltan tanárának aláírni, mikor itt egyáltalán csak régi írások olvasási módjáról van szó! Kelemen erre úgy megharagudott, hogy soha többet nem írta magát alá tanárnak, hanem csak „cancellista gubernialis”-nak.¹³ Egyszer fordul csak elő, hogy a Lyceum igazgatója, báró Kemény Ignác felterjeszti 1818 augusztus 27-én Kelemen egy jelentését

¹¹ 1846: 627. és 5945. erd. udv. kancz. számok. „In einem Lande (!), wo die richterliche Entscheidung nicht selten aus alten Documenten geschöpft werden muss, ist die Diplomatik, die jedoch mehr als das blosser lesen einiger ältern Documente in sich hegreift, allerdings von Nutzen, und es wäre somit der Unterricht darin als ein ausserordentlicher beizubehalten, jedoch musste ebenfalls derjenige welche diese Lehre vorträgt, einen gehörigen Concurs darüber ablegen.“

¹² 1816: 6804. gub. sz. és 1816: 2733. erd. udvari kancz. sz.

¹³ 1818: 10063. és 10070. gub. sz.; 1819: 9010. és 10952.; 1820: 8384. és 9071. gub. sz.; 1821: 7987; 1822: 8930. gub. sz.

s itt az igazgató a „professor legendarum antiquarum *literarum* in regio hoc Lyceo Claudiopolitano“ címet használja Kelemennél. A gubernium azonban nem veszi ezt észre és így szóvá sem teszi.¹⁴

Lőcseinél már következtelenség tapasztalható. Itt néha maga a *gubernium* is a tanári címet használja, majd marad *cancellista* vagy *docens* 1840-ig; tehát jóideig semmiféle címzési pör nem támad. Ám 1824—1828 közt és innen el egészen 1840-ig a gubernium maga is tanárnak nevezi ugyan Lőcseit,¹⁵ de alighanem csak a *rendkívüli* tanári cím értendő alatta, mert Lőcsei egy 1833-ban kelt jelentésén így írja magát alá: „Professor in Lyceo regio Claudiopolitano palaeographiae *publicus extraordinarius*“ és mint ilyen szerepel 1831 és 1837-ben hivatalos iratban is.¹⁶ Fizetést kérő 1840-iki iratán Szabó referens pedig a fogalmazványban a „professor in Lyceo regio Claudiopolitano palaeographiae *extraordinarius*“ címet kitörli és helyébe írja a „cancellista gubernialis“ címzést. Ugyanez történik 1841-ben is,¹⁷ 1842-ben már megint „professor palaeographiae,“ míg 1843-ban „*artem legendi veteres scripturas docens*“.¹⁸ A következtelenség tehát nyilvánvaló. Medvés Mihály „interimáliter constituáltván,“ mindvégig csak *helyettes tanár* marad.¹⁹

II.

A paleografial tanszék javadalmazása, a tanárok törekvése a javadalmazás megjavítására.

A budapesti egyetemen a diplomatika tanárai úgy tekintélyben, mint fizetésben folyton emelkedtek. Pray György mint tanár és egyetemi könyvtárnok 800 forint fizetést húzott,²⁰ Cornides Dániel mint könyvtárnok 200 frt, mint tanár 600 frt, tehát ő is összesen 800 frt fizetést kapott.²¹ Ugyanennyit kapott Schwartner is, de már 1791-ben II. Lipót 600 frtról 800-ra emeli fizetését, a „De gente Croviaca“ — a Crouy nemzetségről — írott könyvét akarva ezzel jutalmazni;²² 1805-ben már 1000 frt Schwartner fizetése, melyet

¹⁴ 1818: 10063. és 70. gub. sz.

¹⁵ Pl. 1824: 8755.; 1825: 12696. gub. sz.; 1826: 3868. erd. udv. kancz. sz.; 1826: 8889. gub. sz.; 1828: 514. gub. és 1827—1839-ig sok gub. szám.

¹⁶ 1831: 4570. gub. sz. szerint 8 éve már, hogy Lőcsei „*munere extraordinarii professoris* in Lyceo Claudiopolitano laudabiliter fungatur.“ 1837: 836. erd. udv. kancz. sz.

¹⁷ 1840: 4700. és 1841: 8091. gub. sz.

¹⁸ 1842: 4554. és 1843: 5378. gub. sz.

¹⁹ 1848: 9831. gub. sz.

²⁰ Pauler Tivadar: A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története 172. l.

²¹ U. o. 261. l.

²² U. o. 376. l. és 1818: 53. m. udv. kancz. sz. Ebben 1818 okt. 13-án Lenhossek rector egy felterjesztésében felsorolva Schwartner érdemeit, felemlíti, hogy írt egy „*dissertationem de gente Croviaca, (Koppi tanár ellen) pro qua augustissimus imperator Leopoldus secundus, gloriosae memoriae, auctorem laudare praecepit et salarium eiusdem 200 florenis auxil.*“

ekkor 200 frtnyi pótlékkal ismét emeltek és 1810 október 27-én Ferenc császár és király levelet ír Pettauból gróf Erdődyhez, melyben elrendeli, hogy Schwartnernek — tekintettel irodalmi érdemeire, melyeket főleg „Statisztiká“-ja által öregbített és a mely az ő felséges tetszését nagyon megnyerte — az egyetemi alpból évi 400 frt jutalmat engedélyez. Ekkor tehát Schwartner fizetése már 1400 frt.²³

A mi a tekintélyt illeti, Schwartner már 1790-ben a filozófiai kar dékánja volt.²⁴

Az akkori viszonyokhoz képest e fényes fizetéssel szemben Kelemen Zsigmond remunerationa (tehát *nem salárium*) 100 bécsi papír forint volt mindvégig,²⁵ de, úgy látszik, Kelemen ezzel meg volt elégedve, mert sohasem törekedett javadalmazásának öregbítésére. A fizetést vagy tiszteletdíjat minden félév végén kérni kellett neki és azt augusztus végén, rendszerint azonban szeptember közepéig a kolozsvári kamarai fizető hivataltól megkapta.²⁶

Lőcseit ugyanennyi fizetéssel nevezték ki, de ő már szűkebb viszonyok közt élhetett, mint Kelemen, mert már első fizetés-kérvényében (1824-ben) azt olvassuk, hogy a bécsi forintokban járó 100 forintját fizessék ki inkább a valamivel többet érő konvencionális monetában, ezüstben. Erre 1824 szeptember 27-én értesíti őt a gubernium, hogy a tanulmányi alap jelen állapota nem engedi meg azt, hogy fizetését most és a jövőben is ezüstben adják ki.²⁷ Azonban Lőcsei ebbe nem nyugodott bele, hanem többször megkísérelte javadalmazásának jobbítását. Így már 1825 végén a főkormányshékhöz ismét folyamodványt ad be, melyben fizetését ezüstben kéri. Kérelme támogatására azt hozza fel, hogy a tanítás szemmegezőltető, hogy továbbá a tanulók érdekében egy *paleografiát* és egy összefüggő *magyar diplomatikát* írt és saját költségén litografikus sokszorosítás útján kiadta a paleografiai alfabetumot és a rövidítéseket, ha pedig a gubernium jónak találja, akkor paleografiáját is átengedi a nyomda költségén való kinyomatásra. Javadalmazását már azért is ezüstben kéri kifizetni, mert a Lyceum többi tanárai is ily pénznemben kapják fizetésüket.²⁸

A gubernium Lőcsei kérelmét (1826 november 24-én) ismét elutasította. Lőcsei 1832-ben újra szerencsét próbált, folyamodván, hogy fizetését adják meg már végre konvencionális monetában. A gubernium most már a kancelláriára viszi az ügyet, azzal a megjegyzéssel, hogy Lőcsei

²³ 1810: 1129. magyar kir. udv. kancz. sz.

²⁴ Pauler id. m. 220. l.

²⁵ 1816: 3228. erd. udv. kancz. sz.

²⁶ 1818: 10063. és 10070. gub. sz. kifizetik szeptember 7.; 1819: 9010. gub. sz. kifiz. szept. 11.; 1820: 8384. kifiz. szept. 14.; 1821: 7987. kifiz. aug. 24.; 1822: 8930. kifiz. szept. 11.

²⁷ 1824: 8775. gub. sz.

²⁸ 1825: 12696. gub. sz.; 1826: 3868. erd. udv. kancz. sz.

nem egészen négy hónapig tartó működéséért (a mikor is hetenként két órát ad) száz bécsi papir forinttal nagyon jól (!?) meg van fizetve. Természetesen erre a felterjesztésre ugyanígy határozott a kancellária is és Lőcseit kérelmével elutasította, a miről 1832 december 12-én Lőcseit és a guberniumot értesítette.²⁹

Lőcsei, kit anyagi gondok erősen szorongattak, látván azt, hogy így nem megy semmire sem, mást próbált. A guberniumhoz fordult jutalomért azon a czímen, hogy ő a diplomatika heraldika, paleografia és genealogia tudományát kidolgozta; ezért tehát már nem fizetés- vagy javadalmazás-javítást kér, hanem tiszteletdíjat. A gubernium (1839 szeptember 19.) ezt is elutasítja, mert — mint mondja — nem áll rendelkezésére megfelelő alap, melyből jutalmazást adhatna, bár elismeri, hogy a folyamodó dicséretes dolgot végzett.³⁰

Ha Lőcsei kitaró pénz- és jutalomkéreseinek okát keressük, azt anyagilag néha nagyon is szorult helyzetében találjuk meg. Remunerációját néha már „ante effluxum cursus,” júniusban vagy már májusban kéri s kérelmét indokolja is, hogy t. i. részint házi szükségletei, részint felesége és gyermekei eltartása — melyet a főkormányszéki irnoki fizetésből fedezni nem tud — kényszerítik arra, hogy fizetését még a félévben, vagy már annak elején felvegye. Így volt ez pl. 1831-ben,³¹ 1842-ben, 1843-ban,³² sőt az 1846-ra járó javadalmazását már 1845 novemberében fel akarja előre venni, de november 22-én értesíti őt a gubernium, hogy javadalmazását majd annak idején megkapja.³³ De közben, úgy látszik, mégis elérte Lőcsei azt, a miért annyit küzdött, hogy a fizetést ezüstben adják ki. Ugyanis a tanulmányi rendszer 1846-iki szabályozási tervezetében azt olvassuk, hogy: „Für den Vortrag der Palaeographie erhält der Gubernial Cancellist Lőcsei eine jährliche Remuneration von 100 fl. *Conventions Münze*,”³⁴ sokáig azonban nem élvezhette már ezt sem, mert még ez év novemberében meghalt.³⁵

²⁹ 1832: 6498. erd. udv. kancz. sz.; 1832: 11223. gub. sz.; 1833: 956. és 2351. gub.sz.

³⁰ 1833: 9655. gub. sz.

³¹ 1831: 6967. gub. sz. Lőcsei itt a javadalmazását már júniusban kéri „partim cum expensas in domus suae necessitates, partim in uxoris suae, proliumque curam supportare e salario gubernialis cancellistae neutiquam possit.“ (Urget supplicans.)

³² 1842: 4554. (május 4.); 1843: 5378. (május 9-én kéri) gub. sz.

³³ 1845: 12805. gub. sz.

³⁴ 1846: 627. és 1845: 5954. erd. udv. kancz. sz.

³⁵ Lőcsei remunerációt kérő folyamodványából megállapítható mindenik félév körülbelül meddig tartott és mikor kapott pénzt. Így 1827-ben aug. 22-én kifizetik 8217. gub. sz.; 1828: 8652. gub. sz. szept. 9.; 1829: 8485. és 9015. gub. sz. szept. 9.; 1830: 10155. szept. 13.; 1831: lásd 4. jegyzet; 1832: 8235. aug. 14.; 1833: 8947. aug. 19.; 1834: 5416.; 1835: 7099. júl. 1.; 1836: 8352. aug. 4.; 1837: 8251. aug. 4.; 1838: 10059. szept. 20.; 1839: 9147. aug. 7.; 1840: 8700.; 1841: 8091.; 1842—43: lásd 5. jegyzet; 1844: 7930.; 1845: 8995. júl. 29.; 1846: 8965. júl. 24.

Medvés 1847—48 közt tanította a paleografiát ideiglenesen. Kováts Miklós püspök 1847 augusztus 2-án jelenti a guberniumnak, hogy az elmúlt félévben Medvés Mihály a paleografiából előírt tanórákat szorgalmasan megtartotta, a tanulókat megvizsgálta, ennél fogva természetes, ha a szokott remunerációt kéri megadni, mely kérelmét a püspök támogatja. A gubernium augusztus 6-án értesíti Kováts Miklóst, hogy a kérelmet teljesítette és Medvésnek a 100 bécsi értékű forintot ki is utalványozta, a mit ugyanekkor tényleg meg is tett, a kolozsvári harminczad hivatalhoz intézett meghagyással.³⁶ Ez tehát a tanulmányi rendszer szabályozásában kimondottakhoz képest visszafejlődés volt; ott ugyanis a 100 konvencionális forint megadását ő Felsege elrendeli, itt pedig a gubernium mégis bécsi (papír) pénzben fizeteti ki Medvést; lehet, hogy talán azért, mert csak ideiglenes tanár volt.

A forradalom kitörésével, 1848 június 13-án, úgy látszik, már megakadtak Kolozsvárt az előadások, mert a gubernium már ekkor utasítást ad a kamarai fizető hivatalnak, hogy Medvés Mihálynak, a „régí írat és oklevél isme tanítójának“ az 1847/8. tanévre járó javadalmazását — mivel kötelességének ez iskolai évben pontosan eleget tett — 40 forintban fizesse ki. Ugyanekkor a gubernium értesíti az erdélyi püspököt, hogy Medvés fizetését kiutalványozta, felhívja továbbá, hogy erről Medvést ő, mint „minden r. kath. tanodák és neveldek királyi főigazgatója“ értesítse, egyúttal tudassa vele azt is, hogy „a főkormánysház eddigi tanári munkás szorgalmávali meglegedését neki nyilvánítván, őtet ne terheltessék felszólítani, hogy ezen tanulmányt, miután három holnap tanítási idő alatt hetenként két órát véve, egy-egy órára négy váltó (Rhénes) forintnál valamivel többetske, nem megvetendő jutalom adatik, további érdem szerzés tekintetéből, miután jelenleg a tanulmányi pénzalap irányában kimélettel lenni, az alapítványokra bekövetkező terhes körülmények feladatát teendik, addig is az eddigi *fizetés* mellett tanítsa, míg felsőbb helyről ezen tárgyban az inneni feliratra határozat adatnék ki.“³⁷ Ebből látni való, hogy Medvés három hónap alatt körülbelül 9 órát adhatott, a miért már nem is 100, hanem a fenti indoklással csak 40 frtot kap, a mi voltaképen szintén visszafejlődés.

Míg tehát a pesti egyetemen a diplomatika tanára már a század második évtizedében közel másfél ezer forintnyi fizetést húz, addig a kolozsvári Lyceumon a paleografia tanárai nemhogy azt nem érik el, hogy a 100 forintos tiszteletdíjat ércpénzben kapják meg, hanem, mint az utolsó eset mutatja, a tiszteletdíjukat egyenesen leszállítják.

Az utolsó esetet kivéve, a hivatalos iratok általában kerülnek a fizetés — *salarium* — nevet, hanem inkább a „*honorarium, remuneratio*“ nevet

³⁶ 1847 : 9396. gub. sz.

³⁷ 1848 : 7255. gub. sz.

adják a javadalmazásnak, a mivel megint csak azt akarták kifejezni, hogy a dolog nem volt végleges és rendszeres.

III.

A tanárok évi jelentése a tanítás eredményéről és a tanulókról.

Tudjuk, hogy a főkörmányszék a paleografia tanszékének betöltésénél mindig kikötötte, hogy az illető tanár a félév végén kapja meg honoráriumát, akkor, a mikor működésének eredményéről egyúttal jelentést is tesz.

Ezt a jelentéstételt csak Kelemen Zsigmond vette komolyan, a kinek majdnem valamennyi évi jelentése ránk is maradt. Az elsőt már 1816-ban készítette és főleg a hallgatók szorgalmával foglalkozik benne; megtudjuk továbbá azt is, hogy előadásait június 18., 20., 23., 25., 27., 30., továbbá július 2., 4., 7., 9., 11., 14., 16. és 18. án tartotta meg. A tanulók száma pedig összesen 25 volt.³⁸ Már 1817-ből nem maradt ránk jelentés, de 1818 augusztus 15-iki jelentésében³⁹ Kelemen javadalmazását kérve, egyúttal jelenti a Lyceum akkori igazgatójának, hogy bár ő illusztritása báró Kemény Ignác jelen volt a május 1-én megkezdett és augusztus 7-én befejezett félév vizsgálatán, mégis közli a 21 eminens tanuló névsorát. Kevesen voltak a hallgatók közül olyanok, kik ritkán jöttek el a kollégiumba — folytatja a jelentés — „és ezek is, a mint füleimhez jutott, inkább az egészség hiánya, mint megátalkodottság és nyakasság miatt nem jöttek el, úgy, hogy véleményem szerint, nem lehet őket fekete krétával — *atro carbone* — megjegyezni.“ Jelentésében Kelemen magáról is beszél, midőn igazolja magát, hogy az egész előadási idő alatt egyetlenegy tanórát sem mulasztott, el nem hanyagolt, sőt inkább a hanyag tanulók ellen ő mozgatott meg minden követ. E jelentést báró Kemény Ignác augusztus 27-én a gubernium elé terjesztette, a maga részéről azonban semmiféle megjegyzést nem tett. Közben a gubernium a jelentést tudomásul vette és mivel semmi észrevétel fenn nem forgott, szeptember 7-én elrendelte a honorárium kifizetését, a miről Kelemen is értesítette.

A következő 1819. évi jelentést szeptember 3-án terjeszti fel Kelemen a Lyceum prodirektorához. Ebben is kéri a „*pro doctione artis veteres scripturas legendi*“ járó honoráriumot, miután a május 1-én kezdődő tanfolyamot az augusztus 27-én tartott vizsgálatával befejezte, a melyen a joghallgató urak szorgalmuknak adták tanujelét és az eredményről azért nem tesz a guberniumnak részletes jelentést, mert a Lyceum prodirektora a vizsgálatot „jelenlétével ékesítette.“ Saját magáról csak annyit jegyez meg, hogy leszámítva azon órákat, melyeket betegsége miatt mulasztott, a többbit

³⁸ 1816:6804. gub. sz.

³⁹ 1818:10063., 10079. gub. sz.

rendesen és lelkiismeretesen megtartotta és el nem hanyagolta. E jelentést Rudnay Sándor herceg, erdélyi püspök október 18-án Felső-Gáldról terjeszti a guberniumhoz.⁴⁰ A gubernium kiutalványozza a jutalmat azzal a rövid megjegyzéssel, hogy „Sigismundus Kelemen, cancellista regio-gubernialis, terminato cursu praelectionum suarum diplomaticarum, quibus iuristas secundū anni ex mandato superiorum exercere non defuit.”⁴¹

Ezzel már kezdődik a jelentések összezsugorodása fizetést kérő folyamodványnyá, melyben „terminato cursu” kéri a tanárok a javadalmazást. Ezt egy jó ideig a gubernium nem is tette szóvá, csak a harminczas években támad e felett egy kis csete-paté.

1820-ban már nem is Kelemen, hanem a Lyceum prodirektora, Buzna Lázár tesz egy rövidke jelentést. Ugyanis szeptember 16-án jelenti, hogy Kelemen a félévet május 1-én kezdte meg és augusztus 26-án fejezte be a rendes félévi záróvizsgálattal, melyen ő, Buzna is jelen volt. Kiemeli, hogy a másodéves joghallgató urak a régi oklevelek olvasásában „eo cum fructu continuasse, ut (in publico tentamine, cui vi muneris interfui) omnem in hyperographia arte adeo in ipsa etiam veteris scripturae lectione promptitudinem laudabilemque profectum exhibuerunt,” hogy ennek alapján Kele- ment minden további nélkül ki lehet fizetni.⁴² 1821—22-ben már Kelemen nem is adott jelentést, nem tett továbbá jelentést sem Jánosi, sem Lőcsei. Ezeket azután senki sem szorgalmazta 1833-ig, a mikor a kancellária valahogy rájött, hogy ezek a tanévzáró jelentések elmaradtak és már 1832 december 12-én kérdést is intéz a guberniumhoz, hogy mi van ezekkel a jelentésekkel? Azonban erre úgy látszik a gubernium nem válaszolt, tehát 1833 október 13-án újra kérdést intéz a kancellária a főkormányshoz.⁴³ A guberniumnak ebben a kérdésben kifejtett ténykedéséről csak annyit tudunk, hogy 1833 elején felszólította Kováts Miklós erdélyi püspököt, mint kir. főigazgatót, hogy az ifjúságnak a paleografiában tett haladásáról adjon jelentést.⁴⁴ Kováts püspök 1833 augusztus 13-án terjeszti fel Lőcsei-nek egyetlen reánk maradt jelentését a másodéves joghallgatóknak a paleografiában tett előmeneteléről. Azonban, úgy látszik, ez a jelentés a

⁴⁰ 1819:10952. gub. sz.

⁴¹ 1819:9010. gub. sz.

⁴² 1820:9071. gub. sz.

⁴³ 1833:6643. erd. udv. kancz. sz., mely alatt a gubernium a Lyceumról és az erdélyi gimnáziumokról általános információt terjeszt fel, erre a kancellária egy dekrétumot intéz a guberniumhoz, melynek 7. pontja így szól: „Medio decreti aulici sub 12 dec. 1832, noque 6498. emanati, commissum fuisse, ut occasione informationum de juventute scholastica quotannis submitti solitarum eo reflectatur, quo etiam de profectu discipulorum in palaeographia directio lycealis sibi certitudinem procurat, desuperque illa occasione referat, gubernium proinde regium ad tenorem huius quoque decreti iterum hisce reflecti.”

⁴⁴ 1833:2351. gub. sz.

guberniumnál valahogy elveszett, mert nemcsak hogy nem vesz róla tudomást, hanem a kancellária sürgetésére újra a püspökhöz fordul, kérve tőle a jelentést. Kováts Miklós 1834 februárius 17-én átír a guberniumhoz, hogy ő a másodéves joghallgatóknak a paleografiában tett előmenetelükről szóló információját már régen felküldte, ha tehát az valahol elkallódott, kerestesse meg a gubernium és küldje fel a kancelláriára.⁴⁵

Hogy ezt a jelentést megtalálta-e akkor a gubernium vagy sem, nem tudjuk, de annyi tény, hogy 1834-ben „substernitur“ a kancelláriának „*suppletorie* informatio de progressibus iuristarum in palaeographia“ ez az információs még az 1833-ik évről szól.⁴⁶ Még egy az 1834-ik évi paleografiai tanfolyamról tett jelentés felterjesztésének is nyoma van az iratokban, azonban maga a jelentés már nincsen meg.⁴⁷

Hogy a kancellária tényleg kapott Kováts Miklóstól a gubernium útján információt, azt onnan is tudjuk, mert az 1833. évit 1834 februárius 19 én leküldi a guberniumhoz azzal a megjegyzéssel, hogy a főkörmányszék egyúttal követeljen jelentést a Lyceum igazgatójától is.⁴⁸

Ez volt tehát Lócseinek egyetlen jelentése. Utóda Medvés Mihály, támaszkodva Lócsei 1834 óta folyó gyakorlatára, szintén nem tett jelentést.

A mi most már a *tanulókat* illeti, ezekkel behatóan két és részlegesen egy jelentés foglalkozik. De a tanulókat érintő e relációk sem egyöntetűek, mert a három közül az első a tanulók szorgalmával, a másik kettő pedig előmenetelükkel foglalkozik.

Számra nézve a tanulók folyton szaporodtak. Mutatja ezt maga a fennmaradt három jelentés is, melyek közül az első 1816-ban, tehát a tanszék felállítása évében kelt, a mikor a tanulók száma 25 volt, a második jelentés 1818-ból való és csak az eminens tanulókat sorolja fel, a kiknek száma ekkor már 21, tehát az összes tanulók száma mindenesetre jóval több már 25-nél. Innen fogva 1833-ig részletes, a tanulókkal foglalkozó jelentés nem maradt ránk, annyit azonban tudunk, hogy a század huszas éveiben 40, sőt néha még több ifjú is hallgatta a paleografiát⁴⁹ és 1833-ban számuk már 55. Innen kezdve megint nincs egészen 1848-ig egy jelentés sem, de feltehető, hogy a joghallgatók számának szaporodásával a paleografia hallgatóinak száma is növekedett. A tanulók névsora az egyes jelentések alapján a következő:

⁴⁵ 1834: 2456. gub. sz.

⁴⁶ 1834: 1445. erd. udv. kancz. sz.

⁴⁷ 1834: 3702. erd. udv. kancz. sz.

⁴⁸ 1834: 3843. és 5675. gub. sz.

⁴⁹ 1826: 3868. erd. udv. kancz. sz., melyben el van mondva, hogy Lócsei a régi diplomák olvasásának és *másolásának* tudományára felállított tanszék tanára, kért 100 frt honoráriumát érczpenzben kifizettetni, többek közt azért, mert *negyven, néha még több ifjú* tanítása fáradságos és szemrontó.

1816 június 24-én jelenti Kelemen, hogy 14 tanórát tartott,⁵⁰ azután felsorolja hallgatóit, mindeniknél rovatosan kimutatva, mikor volt jelen és mikor abszontált. Hallgatói ezek:

1. Báró Bálint Lajos	--- róm. kath.	konviktor	Jelen volt 13 órán
2. Beczkói Antal	--- " "	szeminarista	" " 10 "
3. Biró Lajos	--- ev. ref.	externista	Nem volt egy órán sem
4. Bozsoky Pál	--- róm. kath.	benevölus auditor	Jelen volt 11 órán
5. Corneli Péter	--- gör. "	externista	Nem volt egy órán sem
6. Domokos István	--- róm. "	szeminarista	Jelen volt minden órán
7. Demeter János	--- unitárius	externista	" " 8 "
8. Dimény Elek	--- róm. kath.	szeminarista	" " 11 "
9. Farkas Ábrahám	--- " "	"	Nem volt egy órán sem
10. Gróf Haller István	--- " "	"	Jelen volt 8 órán
11. Hutter Frigyes	--- ág. ev.	externista	Jelen volt minden órán
12. Báró Jósika Imre	--- róm. kath.	"	Nem volt egy órán sem
13. Korda György	--- ev. ref.	"	" " " " "
14. Kováts József	--- róm. kath.	"	" " " " "
15. Kraus József	--- ág. ev.	"	" " " " "
16. László Dénes	--- róm. kath.	"	Jelen volt 10 órán
17. Lőrintzi Mihály	--- unitárius	"	" " 9 "
18. Maurer Sándor	--- " "	"	" " 9 "
19. Miksa János	--- róm. kath.	konviktor	" " 11 "
20. Müller Frigyes	--- ág. ev.	externista	Nem volt egy órán sem
21. Rápólti Mihály	--- róm. kath.	"	Jelen volt minden órán
22. Sala Elek	--- unitárius	"	Nem volt egy órán sem
23. Sinkai Mihály	--- róm. kath.	szeminarista	Jelen volt minden órán
24. Szabó Antal	--- " "	externista	" " 13 "
25. Szalló Salamon	--- " "	szeminarista	" " minden " ⁵¹

A tanulók közül tehát minden órán jelen volt öt, egyetlen egy órát sem hallgatott kilencz és többé-kevésbé szorgalmas volt tizenegy. Szóval nagymérvű szorgalomról már akkor sem lehetett szólni. A névsor végén külön közli Kelemen azokat, a kik a vizsgát is letették. Ilyen összesen hat volt, névszerint: Dimény Elek, Hutter Frigyes, Rápólti Mihály, Sinkai Mihály, Szabó Antal és Szalló Salamon. Hogy azonban ezek a vizsgát milyen eredménnyel tették le, nem tudjuk.

1818-ban augusztus 7-én tartja meg Kelemen báró Kemény Ignác lyceumi igazgató jelenlétében a félévzáró vizsgát és jelentésében azért, mert az igazgató is jelen volt a vizsgán, csak azon másodéves joghallgatók nevét közli, a kik „in antiquarum literarum lectione“ kitűnőek, eminensek lettek. Ezek összesen 21-en a következők: Gróf Béli Pál, gróf Lázár Sándor, Ábrahám Ábrahám, Farkas Tamás, Gál József, Evinger József, Enyedi Dávid, Karaszeg Ignác, Kovátsi István, Kozma Ferencz, Ladányi György, Némethi

⁵⁰ Június és júliusban, hogy mely napokon, lásd följebb.

⁵¹ 1816: 6804. gub. sz.

János, Pálffi Dénes, Papp János, Papp László, Pataki József, Rain Lipót, Potsa Pál, Sándor János, May Frigyes, Verestói Farkas.⁵²

A többi hallgatónak Kelemen nemcsak nevét, de még számát sem említi.

1833-ban Kováts Miklós püspök már augusztus 13-án felterjeszti Lócsei (egyetlen ránk maradt) jelentését, mely július 27-én kelt s e szerint a fél-évet 20-ika körül befejezhette. Lócsei először az eminens, azután az elsőrendű és végül a másodrendű tanulók névsorát adja. Összes számuk ekkor 55 volt. Az egész jelentés így hangzik:

Classificatio super progressu secundi anni juristarum in Lyceo regio Claudiopolitano, sub cursu secundi semestri anni scholaris 1832/33. palaeographiae oparam suam navantium.

Eminentes: Comes Vass Sámuel, Simon Dániel, Báró Splényi Sámuel, Römmér Márton, Csizsér János, Folberth Frigyes, Simon Elek, Bányai Mózes, Matskási Ferencz, Veres György, Comes Karatsai Sándor, Neuhauser Ferencz, Fink József, Győrfi Mihály, Kászoni Ferencz, Wolff Ferencz, Szabó Mátyás, Karátsoni Kristóf, Boér Ferencz, Boér György, Sipos Lázár, Balási József, Schnell Frigyes, Jakabfi Miklós, Csath Lajos, Schmidt Ferencz.

Classem primam merentes: Simon József, Kozma Lajos, László Károly, Sándor Mihály, Frenzl Ferencz, Kramer Károly, Váradi Elek, Tompos János, Popovits János, Frenzl Dénes, Agg Antal, Fekete Simon, Korbuly Dávid, Köntzei József, Pál Mózes, Ferentz Antal, Simonffi János.

Classi secundae relati: Gajzágó Kristóf, Rätz Károly, Dobokai Antal, Steinberg Mór, Torma István, Valter Sámuel, Schneider József, Bálint László, Molnár Károly, Huszár József, Schalatz Péter, Nagy István. Universim No. 55.⁵³
Ennél több adatot a tanulókról talán a Lyceum levéltára nyújthatna.

(Budapest.)

Dr. Iványi Béla.

⁵² 1818: 10063. és 10070. gub. sz.

⁵³ 1833: 8896. gub. sz.

A „Debreczeni disputa.“

Firtos Ferencz a *Debreczeni disputa* kéziratára vonatkozó vizsgálódásait így fogta össze: „A Kénosi- Uzoni- Kozma-féle unitárius egyháztörténet azon (székelykeresztúri) példányának első kötete, melyből Jakab Elek a Debreczeni disputát közölte, egy korábbi, meg egy későbbi kéz műve. A drámát a második kéz illesztette be az első kéz kész művébe. Az első kéz csak egy közkézen forgó descriptiót ismert a debreczeni hitvitáról s csak mint kétes hagyományt hallotta, hogy e descriptiót vigjátékká is átalakították és elő is adták.“¹ E megállapításhoz volna nehány megjegyzésem.

E XVI. századbéli komédiáról, csak annyit tudtak, amennyit első publikálója, Jakab Elek² megírt, illetőleg közölt. Jakab szerint e komédiát Válaszúton előadták; ezért Szilády Áron s utánna mások azt következtették, hogy az unitáriusoknak e helyütt virágzó egyházközségük, nagyszerű iskolájuk, fejlett tanügyük volt. Jakab kellő óvatosságból nem szólott a komédia tartalmi vonatkozásairól, Szilády azonban Sztárai Mihály kommentálásakor megjegyezte, hogy ez az unitárius dráma voltaképen Sztárai egyik munkájának travesztíája. Ezzel aztán megvolt nyitva a fontosság megállapításának útja: van-e maradandó értéke, mint másolatnak? mi a kortörténeti jelentősége? A találgatásoknak tág mezejéről hangot nyert a szerző utáni érdeklődés is: vajjon a címben levő tulajdonnév nem inkább a szerző nevét jelöli?

Kanyaró Ferencz új kérdést vetett fel, a midőn azt állította, hogy „ha 1567-ben nem is, de 1569-ben, a nagyváradai disputáció előtt, minden bizonynyal meglátogatta Debreczent Dávid Ferencz.“³ Állítását Meliusnak egy épen akkor felfedezett könyvből s a nagyváradai disputációnak (1569) jegyzőkönyvéből igazolta. Azt lehetett volna hinni, hogy e felfedezés a *Debreczeni disputa* történeti alapját fogja földeríteni. Nem. Sőt Kanyaró erősen tiltakozott azon föltevés ellen, mintha e komédiának valóság volna a hátteré. „Egy föllette igen érdekes korrajz ez a mű, mely 1570 táján Erdélyben s a magyarországi részekben lefolyt disputációk jellemző vonásait unitárius nézőpontokrúl torzítva közös képbén egyesíti s maró gúnnyal állítja a nevető Erdély elébe.“ Kétségtelenül fontos oka lehetett e nyilatkozattételre, mert egy évvel előbb még azt írta: „E színművet 1570 tájt szerezték. A nagyváradai disputációról és az 1570-iki magyarországi unitárius térítésről vannak felismerhető vonatkozások benne.“⁴ Hat év múlva Kanyaró újra elővette e kérdést s így írt róla: „A Deb-

¹ Az *Irodalomtörténet* 1912. évf. 353—360. l.

² *Koszorú*: Szana Tamás, 1879. évf. II, k. 337—366. l.

³ A *Keresztény Magvető* 1892. évf. 12—18. l.

⁴ Unitáriusok Magyarországon 55. l.

reczeni disputa kiadásával foglalkozva, szükségesnek tartom értesíteni a régi magyar unitárius irodalom iránt érdeklődőket, hogy e nevezetes korfestő, hitvitázó drámának, mely Meliust vagy „Péter pápát“ udvarával együtt a humor világitásában mutatja be, egy igen érdekes régi kézírata lappang valahol a Székelyföldön, melyet az új kiadásnál lehető híven fölhasználni irodalmunk nyeresége volna. E kézirat jóval régebb és bővebb, mint a kolozsvári unitárius kollégiumi könyvtár XVIII. és XIX. századbéli másolatai. Utánna készült e század első felében a székelykereszturi könyvtárnak Uzoni históriájához mellékelt példánya, mely Sándor István útján jött Jakab Elek könyveivel a nevezett gymnasium könyvtárába.⁵ Úgy látszik e fölhívás nem járt kellő eredménnyel, mert a következő évben — arról értekezvén, hogy a debreczeni diákok a XVI. században meglátogatták a kolozsvári unitárius kollégiumot — csak ennyit tud előbbi véleményéhez hozzátenni: „Annyi előttem valószínűnek látszik, hogy a debreczeni diákoknak igazgatójukkal együtt Kolozsvárra jövetük némi összefüggésben áll a nagyváradai disputációt követő eseményekkel, mikor Basilius István János Zsigmond pártfogásában bizakodva, egymásután téríti meg a Debreczen környéki ref. ekkleziákat. Vajjon magában Debreczenben a diákok mozgalmán kívül történt-e tömegesebb áttérés, azt ma már nem lehet tudni. A „*Válaszúti Comoedia*“, ez érdekes egykorú színmű, ugyan sejtet ilyesmit, midőn Gál bírót egész városostúl odaállítja Dávid Ferencz mellé; de ez inkább poetica licentia, mintsem történeti valóság lehet. Nem tudom, Zoványi Jenő ezt a történeti magvat keresi-e a *Válaszúti Comoediában*, midőn azt több munkájában majdnem történeti kútforrás jellegével ruhazza föl.“⁶

Ez volt Kanyarónak utolsó érdemleges nyilatkozata ez ügyben. Érdeklődése más témákhoz vonzotta; az ígért kiadást nem kaptuk meg.

Zoványinak szóban levő dolgozata⁷ egyéb megállapításai mellett azért is nevezetes, mert azt vitatja, hogy Dávid Ferencz — nem mint Kanyaró hitte, csak egyszer, hanem — kétszer járt Debreczenben és pedig először 1568 februárius 2-án, másodszor az 1569-iki nagyváradai hitvita előtt, „de valószínűleg e tájba eső időben.“

Zoványi megállapításai után Kanyarónak azon első föltevése, hogy a *Debreczeni dispután* nincs határozott történeti „magva“, meg nem állhat s bizonyosnak kell elfogadnunk azt, hogy valamelyik debreczeni vitatkozásnak a kifigurázása. Azt azonban nem lehet eldönteni, hogy melyik évben volt-e vita s Pintér Jenő alighanem téved, midőn „a híres 1567-iki debreczeni hitvitázás emlékét“ látja e műben.⁸

A következő kérdés, mely már egészen az irodalomtörténet körébe tartozik, ez, mikor készült e komédia? Láttuk, hogy Kanyaró szerint — a ki pedig ismerte Zoványi értekezését — 1570 táján. Én 1909-ben — a nélkül, hogy *akkor* elfogadtam volna Zoványi állításait — ezt írtam: „Az unitáriusok a Debreczeni disputa czimű komikotragediával feleltek az 1567 december 4-iki debreczeni zsinat végzéseire.“⁹ A vita hevében, nyomban a hír érkezte után készítette valaki Dávid Ferencz környeze-

⁵ Keresztény Magvető 1898. évf. 113. l.

⁶ Keresztény Magvető 1899. évf. 241—242. l.

⁷ „A debreczeni hitviták“ a Protestáns Szemle 1894. évf.

⁸ Pintér Jenő: Irodalomtörténet II. k. 121. l.

⁹ Unitárius polemikusok 35. l.

téből Kolozsváron.“ Ezt a föltevésemet újólaj bizonyítom. A XVI. század gyorsan változó eseményei új, meg új izgalommal hatottak a közönségre. Hitvita hitvitát, confessio confessiót ért s alig vettek egyikről tudomást, már ott volt a másik. Arra nem vala, mert nem lehetett eset, hogy valamely zsinati szenzációt évekig pertraktáljanak; annál kevésbbé, hogy az arról készített komédia évek múlva is érdekes legyen. Hiszen könnyen megtörténhetett volna, hogy amit akkor elfogadtak, most kicsúfolták s megfordítva. Ezért hiszem én, hogy nyomban a debreczeni vitatkozás után készült a komédia, még pedig a nagyváradi disputáció előtt. Mert ha azután készül, úgy okvetlenül tartalmaz rá való útalást. Firtosnak azon megjegyzése, hogy a debreczeni hitvitának volt descriptiója s hogy ebből készült volna a komédia, tehát csak annyiban igaz, hogy a fontosabb zsinatokról pontos jegyzőkönyvet vettek fel s ha azon jelentős dolgokkal együtt jelentős személyek is kerültek válságba, — hát esetleg komédiát is készítettek róla. A debreczenin kívül még egy hitvitát ismerünk, a melyről komédia is készült: az 1569-iki nagyváradi. Ennek jegyzőkönyvét Simén Domokos és Nagy Lajos nyomatták le másodszer; a komédiát én publikáltam először.¹⁰

A szerző utáni kutatások nem jártak sikerrel. Kanyaró, Karádi Pált tartotta annak, de megokolás nélkül. Fölmerült az a gondolat is, hogy talán maga Választói György volna a szerző. Nem óhajtom e találgatásokat szaporítani, annál kevésbbé óhajtom, mert — tudtommal — Hegedüs Istvántól, a magyar humanista irodalom kiváló ismerőjétől rövid időn belül idevágó hozzászólást várhatunk.

Hol maradt fenn a komédia? Erre sem sok a válasz. A ma legrégebbnek ismert Jakab-féle szöveg is¹¹ másolat. Azonban Jakab erre a helyre utalván, pongyolán teszi hozzá „megvan néhai Simén Domokos könyvtárában is.“ A Simén-féle példány ma Kolozsvárt az unitárius kollégium nagykönyvtárában van, de a keresett szöveg hiányzik, nem is volt ott soha. Mivel Jakab csak hírből ismerte Simén példányát, mivel abban sehol semmi nyoma annak, hogy Jakab e példányt forgatta volna, mivel a Kénosi-Uzoni-féle Egyháztörténetre utalásai csak a székelykereszturi kötetre találnak: világos, hogy Jakabnak ez a hivatkozása meg nem állhat. E tévedés elosztatására Kanyaró sem tett semmit, noha hosszasan értekezett Kénosi-Uzoni-Kozmáékról.¹²

Ferenczi és Pintér után legújabbban Firtos szólt e tárgyhoz. Nézetét jelen soraim elején idézem. Hozzá teszem, hogy föltevését lehetetlen-ségnek tartom. A ma ismeretes legrégebb kézirat 1767 után készült, tehát éppen kétszáz évvel azon debreczeni zsinat után, melyet kikomédiáz. Már most miképpen lehetséges az, hogy 200 esztendővel előbb éppen akkora nagyságú s éppen úgy megvonalozott papirosra íródott e dráma, mint a minő papirosból álló kötetbe 200 év múltán bekötötték? A ma ismeretes legrégebb kézirat tehát csak késői másolat, éppen ezért nem látom semmi alapját Firtos következtetéseinek.

(Kolozsvár.)

Borbély István.

¹⁰ Keresztény Magvető 1909. évf. 97. s. köv. lapján. Adalék a XVI. százévi drámairodalmunk történetéhez.

¹¹ Kénosi-Uzoni: „Unitaria Ecclesiastica Historia Transsilvanica“ I. k. 162—181. l.

¹² Magyar Könyvszemle, 1892.

Adatok Bánffy Dénes tragédiájához.

Bánffy Dénes szomorú sorsáról költők és történetírók sokszor és sokat írtak, de még mindig nincs ez a tárgy egészen kimerítve. A Teleki Mihály levelezése eddig megjelent köteteiben magának Bánffy Dénesnek leveleiben találunk olyan helyeket, melyek azt engedik sejtetni, hogy a bukást megelőzőleg már több évvel kezdett gyűlni Bánffy feje felett a vészes felhő. Különösen Bánffynak a fejedelemhez, Apafihoz való viszonya vonja magára figyelmünket.

Bánffy Dénes 1659 szeptemberben Bethlen Mihály özvegyével, Bornemisza Katával kötött házassága által lett sógora az akkor tatár rabságban sínylődő Apafi Mihálynak, kinek felesége, Bornemisza Anna fiatalabb testvére volt Bornemisza Katának.

Bánffy Dénes őszintén igyekezett sógorának, Apafi Mihálynak a tatár rabságból kiváltására. 1660 júliusban Telekit szólítja fel, hogy szerezzen e célra kölcsön Báthory Zsófiától bárcsak 1000 tallért; ő kész nemcsak vagyonát, hanem személyét is biztosítékul lekötni és ha az 1000 tallért Apafiné meg nem adja, maga Bánffy fogja megadni. Apafi 1660 november végén érkezett haza, egy évvel később már erdélyi fejedelem volt, de hogy fejedelem maradjon, még le kellett győznie Kemény Jánost. Szemben találta magával e küzdelmében Bánffy Dénest is, a ki nemcsak hogy Kemény János haláláig híve maradt neki, hanem halála után is megmaradt a Kemény-pártban egészen addig, míg német segítséggel a Kemény-párt felülkerekedését remélhette. E remény meghiusulásával 1663 májusban tért meg Apafi hűségére.

Ha Bánffy Dénes Apafival kibékülése után olyan számítással ment ennek udvarába, hogy a fejedelem tanácsában nagy befolyásra teszen szert, csakhamar észre kellett vennie csalódását. Mert alig töltött néhány napot Apafi közelében, már június 5-ikén azt írta a Kővárban maradt Telekinek, hogy a fejedelemtől egyedül csak egy ember tanácsán forog a dolog, legfeljebb kettően, Gillányi és Naláczién. Nem is hiszi, hogy ő nagyságok mellett lehessen lakása, természetével és a ratiokkal is ellenkező dolgokat nem subeálhatván. Megismétli ezt június 13-ikán kelt levelében is, hozzátévé, hogy ha valamit kezek alá szólott, a fejedelem és a fejedelemasszony nem vették jó neven, sőt három ízben is intimál-

tatták, hogy hagyjon békét affélének. Kezdetre is már megbánni Erdélybe bejövetelét.

1665-ben az ország nyugati részének a váradi török által zaklatása adott okot a fejedelem és Bánffy közötti viszony elmérgesedésére. Nevezett év augusztusában a fejedelem azt írta Bánffynak, hogy addig nem nyughattak, míg Valkóban törököt nem hoztak, holott Bánffy Bécsben volt, mikor ezt elvégezték. Apafi levelére Bánffy ezt írja Telekinek: „Látom, engem ő nagysága szamaránál is alább valónak, rossz embernek tart. Ehez én nem szoktam volt.“ A sebesvári állapotokról írt levelét Apafinak Bánffy csodásnak tartotta s indignálódva azt válaszolta, hogy e levelet ő nagysága előtt fogja az összegyűlt uraknak bemutatni. Apafi fenyegetést látott ebben a válaszban, éktelen düh fogta el, úgy, hogy nem bírt magán uralkodni s a megijedt fejedelemasszony és Gillányi sürgősen írtak Telekinek, hogy a fejedelem Bánffynak írt válaszát, melyet Telekihez dirigáltak, szakassza fel, olvassa el s ha úgy látja jónak, Bánffynak ne adja meg; ő maga pedig minden dolgát félre téve, siessen udvarhoz és a fejedelmet csendesítse. Hogy miként sikerült Telekinek a dolgot elsimítani, Teleki levelezésében nem találunk reá adatot, de Bánffy szeptember 2-ikán is Kalotaszegnek a török által megraboltatásáról írva Telekinek, azt mondja: „Én már írni sem merek efféléről, holott böcstelenségnél egyéb hasznát nem vöttem eddig is.“

1667-ben Zólyomi Miklósnak Törökországba szökése következtében élesedik ki a helyzet. A porta befogadta a szökevényt és Apafinak megrendelte a Zólyomi jószágainak visszaadását. A visszakövetelt jószágok között volt Gyalú is, a melybe Bánffy már behelyezkedett és a melyre — mint Telekinek írja egyik levelében — már sok ezer tallért költött. A fejedelem elébb Szent-Mártont, majd Szamos-Újvárt ajánlotta fel kárpótlásul, de Bánffy keveselte egyiket is, másikat is; ki is jelentette október 24-ikén írt levelében Telekinek, hogy Gyalúból ki nem megyen, valamig lábbal ki nem vonszsák belőle. A fejedelemasszonynak a kárpótlás tárgyában írt levelét megtekintésre Telekinek küldi, de visszakéri: megtartja örök emlékezetre. Elkeseredve teszi hozzá: „Ha lehetne, ma szállanék koporsómban.“ Végre is a porta megelégedvén Apafi azon jelentésével, hogy Hunyadból a Zólyomit illető részt ennek embere gondviselése alá adta és megszűnvén Gyalú visszaadását is követelni, ez a jószág a Bánffy kezében maradt.

1670-ben és 1671-ben a Teleki Mihály levelezésében nem találunk konkrét okot, a mi Bánffyt panaszra indíthatta volna, de azért ezen években is több levelében panaszolkodik a fejedelemnek vele szemben tanúsított magatartása miatt. A többi ilyen helyek mellőzésével csak két levelét kívánjuk felemlíteni. 1670 október 13-án kelt levelében a fejedelmi udvarból vett egy figyelmeztető levél tartalmát közli Telekivel, a melyben ezt

is találjuk: „Vigyázzon (t. i. Bánffy) maga dolgaira, mert ő nagyságának oly nehéz szavai voltak Kegyelmed ellen, kit ember gondolni sem tudna.“ 1671 januárius 31-ikén kelt levelében Bánffy felemlíti, hogy Bethlen Miklós ötlet felkeresvén, ezeket beszéli: „Maga apja udvarnál volt olykor, mikor én is a németek felől való hírekről írtam volt ő nagyságának és hogy a várakat muniálná ő nagysága. Urunk levelemet sem olvasván csak meg, ha az atyja nem lött volna, igen alkalmatlan választ vöttem volna, holott az ideki való közönséges dolgokhoz is ő nagysága az én személyemre való nehézségből fog ily idegen lenni. Sok egyéb circumstantiákból is akarta ő kegyelme insinuálni azt, ő nagyságának mely rettenetes nehézsége ellenem; sőt ugyan in confidentia intimálta, hogy magamra vigyázzak.“ Bánffy azon kérdésére, hogy Bethlen János miért nem csendesítette ő nagyságát, ez volt Bethlen Miklós válasza: „Az sem bátorságos lehetett, mert az ilyen dologban ember néha más barátjával akarván jól tenni, azt sem cselekedheti s magának is kárt teszen. Egy szóval minden szavai arra czéloztak, hogy urunk én reám halálosan haragszik.“ Bánffy írja Telekinek, hogy Naláczinak is megírta Bethlen Miklós beszédét, de kéri, hogy ne adják tovább. Azonban vagy Teleki, vagy Nalácsi szavá tette e dolgot a fejedelem vagy fejedelemasszony előtt, a ki kérdőre vonta Bethlen Miklóst; e kérdőre vonással áll kapcsolatban az a három levél, melyeket alább 1. 2. 3. szám alatt közlünk.

Bánffy Dénes szeretett kérdészetlenül is tanácsot adni, de Apafi nem mindig követte az ilyen tanácsokat. Bánffy tanácsainak mellőzését zokon vette s több levelében panaszolkodik Telekinek, hogy a fejedelem az ő tanácsait contemnálja, gonosz akarói pedig megbuktatására igyekeznek. Figyelmet érdemel e tekintetben 1672 július 16-ikán Telekihez írt levelének ez a mondata: „Engem az pogány hazámhoz és ő nagyságához való hűségemért gyűlöl s az az nehéz, egyikhez sem bizhatom“. Tisztában kellett lenni tehát helyzetével, mégis mikor az ellene alakult liga 1674 november közepén megtámadta, a támadás váratlanul érte, készületlenül találta. Zavart lelkiállapotában november 18-ikán a fejedelemnek levelet ír, melyben a fejedelem jó szolgájának, igaz hívének mondja magát, ő az éjjel megindul s mire Isten segíti, elköveti a fejedelem árulói ellen.¹ Apafi november 20-ikán azt válaszolja Bánffynak, hogy a most kezdődő országgyűlésen vérontás nélkül akarja ezt a dolgot elintézni; Bornemisza Anna pedig azt írja, hogy az ország előtt törekedni fog mellette és hiszi is, hogy véghez viheti dolgát. Mind a ketten figyelmeztetik, hogy a fegyveres fellépés szándékáról mondjon le. De ugyanazon napon úgy a fejedelem, mint a fejedelemasszony külön kiállított biztosító levélben arra kötelezik magukat, hogy a tanács-

¹ E levél „Teleki Mihály levelezése“ sajtó alatti VI. kötetében jelenik meg.

urak és az ország más rendei mellől a Bánffy Dénes kedvéért el nem állnak, sőt inkább ellene mindenekben egyetértenek.²

1.

Keresd, 1671 februárius 18.

Bethlen Miklós Bánffy Dénesnek.

Mint kedves bizodalmas uramnak kötelesen szolgálók és Istentől minden áldásokat kívánok Kegyelmednek kedvesivel együtt.

Reméltelen hír érvén engemet, rendkívül való írásommal kell Kegyelmed előtt megjelennem; de elmulatnom lehetetlen. Micsoda fatum vitt engem minap Kolosvárra, Kegyelmed is mit írt azután udvarhoz az én nevem említésével, azt tudja Kegyelmed és az Isten. Elég az, nekem valóba nagy galyibám vagyok, mert asszonyunk méltóságos házából jött oly hír, hogy Kegyelmed olyat írt volna ő Nagyságoknak, nem tudom, urunknak-é, vagy asszonyunknak (de asszonyunknál volt az levél s ő Nagysága, úgy értettem, conserválni is fogja mindaddig, míg münket ketten confrontáltat), hogy én ijeszteitem volna el Kegyelmedet az udvarhoz menéstől. Ez mely távul legyen az igazságtól, tudja Isten, az Kegyelmed lelke s én is, hogy inkább azt jóvallottam, hogy Kegyelmed udvarhoz menni ne késsék. Am azt is mondá Kegyelmed, nem késik Doboka vármegyei szék és Somlyai útja után s az kis gróf³ dolgai is had igazodjanak Kegyelmed jelenléte nélkül. Ez akár mint legyen, kérem Istenért Kegyelmedet, tudósítson, mihez tartsam magamat. Én vagy casu, vagy szántsándékkal Kegyelmed alkalmatosságával szenvedem az ő nagysága nehézségét. Bizony Kegyelmed cavalieri tisztí azt kívánja, sőt az Kegyelmed lelkeismereti is azt dictálja, hogy az mit Kegyelmed miatt méltatlan szenvedek, abból maga menten ki, mert tudja az Isten s az én lelkem, az mű kegyelmes urunkhoz való hűségemet és Kegyelmedhez való confidentiámat mindenkor az lelkiismeret reguláival mértem s úgy mértéklettem, hogy egyiket se bántsam meg ily rúttul, az mint vádolttatom. Kegyelmed jóakarattját és mint ilyen peremptoria causába bizonyos imformatioját várván Kegyelmednek, maradok

Kegyelmed köteles szerencsétlen szolgálója

Keresd, 18. Februarii 1671.

Bethlen Miklós mpr.

Külczíme: Tekintetes nemzetes losonczy Bánfi Dienes uramnak etc. nékem kedves bizodalmas uramnak adassék.

(Két példányban. Egyik Bethlen Miklós sajátkezű írása, a másik ennek egykorú másolata. Miss. 789. és 1071.)

² A fejedelmi és fejedelemasszony Bánffynak írt levelét és a fejedelemasszonyoknak a rendek részére kiállított biztosító levelét 4. 5. 6 szám alatt mutatjuk be. Apafi biztosító levelét közölte Szilágyi Sándor az Erdélyi Országgyűlési emlékek XV. k. 444. 445. lapjain.

³ Gróf Tökölyi Imrét érti, ki 1670 végén menekült a németek üldözései elől erdélyi területre. Birtokigyei — köztök a huszti — elintézéséről van itt szó. Husztban, valamint Vajda-Hunyadban a gróf Tökölyi István árvái, Barkóczi Sándorné és Zólyomi Miklós voltak a törvényes örökösök.

2.

Keresd, 1671 februárius 18.

Bethlen Miklós Gillányi Gergelynek.

Mint kedves bizodalmas komám és sógor uramnak, ajánlom Kegyelmednek köteles szolgálatomat stb.

Az estve érkezvén ide Keresdre apám uram szolgálatjára, látogatására, csudálkozván szomorúan is értettem felőlem az mi kegyelmes asszonyunk előtt forgott oly hírt, melyet (minthogy okot is reá soha nem adtam) sem reménlettem, még álmomban sem láttam, hogy rajtam történhessék, mert bizony oly scholában tanultam s az ki engem ismer, külömben sem tapasztalja, soha fecsegő, hírhordozó ember nem voltam s nagy országos dolgokban való titkok forgottak néha kezem között, én túlem más soha bizony affélét ki nem vött, úgy hogy az mostani galibámat nem egyébnek, hanem az én Istenem világi hivságot megutáltató próbáinak és noha tudtomra senkinek véteni nem igyekezem, ellenem jó akaróim practicalásának kell tulajdonítanom s abban veszedelmesnek is látom dolgomat, hogy énnekem ő Nagyságok előtt sem ismeretségem, sem hitelem oly derekas nem lévén, akármely jámbor, ha merő szent Pál volnék is, de ha ezt az én gonosz szerencsém megindította, nem szünik tudom meg; melyben nagy példa előttem mostan még élő szerelmes atyám, ki ifjúságában noha ártatlan, de sokat szenvedett affélét és sok esztendőig gátoltatott az akkori fejdelmek előtt előmenetele, míg Isten napfényre hozta ártatlanságát. Én ugyan, édes Komám uram, azon nem búsulok, ha ennél soha előbb nem megyek is, sőt ha hátrébb megyek is, nem felette törődem rajta, megelégedve levén lelkem ismereti tisztaságával, az én kicsinyemben való csendes étellel; de azt bizony szégyenlem, hogy oly vétékkel vádoltatom, mely nemhogy nemes vérű tisztességes férfiu emberben, de tisztességes asszony emberben sem elszenvedhető. Ám annak felette tudom az Salamon mondását Prov. 16. v. 14. „az királyok haragját halálok követi“ s így az ő Nagyságok nehézségén valóban búsulok; de bizom az Istenre, az üdöre és az ő Nagyságok kegyelmességére, assecurálván mind Kegyelmedet, mind Kegyelmed által ő Nagyságokat, hogy mind Istenem úgy legyen kegyelmes, mind lelkem ismereti csendes, az mely igazán ezeket írom ide alább. Ennél az hitnél többet én rajtam senki sem kívánhat, én is többet nem adhatok. Igaz dolog, én Kolosvárra mentem az minapi törvényes székre. Odamenetelemnek oka volt az kolosváriakkal való adósság, kit meg is adnak fl 200 valami nagy sapalódással. Azon alkalmatossággal nem privatim, sem igen titkon, hanem az székházban, mikor perlettek, az ablakban fordulván beszélgettünk Bánfi Dienes urammal ketten jó ideig, melyet mind megírnom hosszú volna. Elég az, hozá ő Kegyelme elő, hogy az végházak mely rossz provisioval vadnak. Szamosujvár, Kővár, Huszt mind egyből-másból s élésből is mely rosszúl vagyon, melyet ő kegyelme kötölessége szerint az fennforgó hírekkel együtt egy nehányszor megirt ő Nagyságoknak, de vagy kedvetlen, vagy igen vékony válasza lött; nem tudja mire vélni. Én mondam, hogy ha ő Kegyelme nem tudja okát, én inkább nem tudom, mindazonáltal az mivel tartozik ő Kegyelme, csak kövesse el, ezután is ő nagyságokat tudósítsa, ne múltják ő Kegyelmen. Mondá ő Kegyelme, némely napi efféle levelére lött ő Nagysága válaszát úgy íftele Teleki uram, hogy Bethlen János uram

stylusa volna és ő Kegyelme forogván most udvarnál többet, efféle közönséges jóra tartozó dolgokban illenék ő kegyelmének kiváltképpen segíteni, hogy az én privata personámnak valami kedvetlensége miatt (noha látja az Isten, az én lelkemet úgy boldogítsa ő Felsege, tiszta hű indulattal voltam örökké s vagyok is ő nagyságokhoz) az publicum valami kárt ne valljon etc. Mondám én, lehet hogy apám uram stylussa, mert ha udvarnál volt, akkor urunk parancsolatjából irathatott, de vagyon-e valami kivető benne? Mondá ő Kegyelme, nem igen ugyan, de úgy tetszik, mégis komám többet segíthetne. Én mondám arra, úgy hiszem, valamit urához, hazájához való kötelessége dictál, semmit el sém mulat s Kegyelmednek is, bizonynyal hiszem, szolgálni akar inkább, mint véteni; de én csak arra kérem Kegyelmedet, sem az én atyám felől, sem felőlem idegeny ítélettel ne legyen, mert bizony az én atyám semmiben sem oka Kegyelmed kedvetlenségének (czéloztam ez szómmal arra, hogy nem apám uram oka az huszti változásnak).⁴ Azomban menjen végére Kegyelmed udvarnál levő jóakaróitól, ne én tőlem, minthogy én bizony udvarnál igen ritkán vagyok, az atyámnál is bizony majd ritkábban, mintsem kellene talán; azomban alkalmaztassa mind szavait, írásit, mind dolgait úgy Kegyelmed, hogy nagy submissio legyen benne, sőt hivatlan is menjen el hamar udvarhoz, nem fogja megbánni. Erre mondá: Kegyelmed jó tanácsát, édes Őcsém uram, igen kedvesen veszem, eddig is azt követtem, ezután is azt cselekszem. Im Dobokában leszen szék, onnét Somlyóban is kellene tekintenem, de bizony nem késem emberemet küldeni udvarhoz s magam is elmenni. Eddig is elmentem volna, de azt akarám eltávoztatni, most levén ott az kis gróf, annak fennforgó dolgaiban való elegyedéssel ne vádoltassam, kivált hogy amaz huszti átkozott állapot fenn volt. Ez volt fundamentuma, veleje az beszédnek. Volt sok szó ezenkívül, de ez az summája. Mit írt legyen már Bánfi uram udvarhoz, azt én nem tudom, nem is hiszem, éppen velem mentette volna magát; de én, az mint feljebb is hittel írák, egyebet ennél nem mondtam; ha Isten udvarhoz viszen, szóval is ennél egyebet nem mondok. Kegyelmed ártatlan igyemet ő Nagyságának repraesentálja, legyen az én jó Istenem dispositioja, az ki az királyok szívet is, mint az vizet kezében tartja Prov. 22. X. §. Kegyelmed jóakaróját megszolgálni igyekezem, komája és szolgája maradok Kegyelmednek, míg élek.

Keresd, 18. Februarii 1671.

Bethlen Miklós.

Nem bánom, édes Komám uram és kedves Sógor uram, ha asszonyunknak ő Nagyságának ez levelemet megmutatja is, sőt azt akarom, ha Kegyelmednek is úgy tetszik.

(Egykorú másolat két példányban. Miss. 1071.)

⁴ Annak, hogy Bánffy pénzéért Husztot nem kaphatta meg. Előbb odaígérték, utóbb az ígéretet a fejedelem visszavonta. Bánffy Dénes 1670 október 15-ikén kelt levele szerint Bethlen Jánosné piszkálta meg a fejedelemasszony előtt a huszti dolgot s ezzel ütötte el a Bánffy Dénes kezéről. (Teleki M. levelezése V. k. 376. 377 l.)

3.

Örményes, 1671 februárius 20.

Bánffy Dénes Bethlen Miklósnak.

Szolgálók Uram Kegyelmednek és Istentől minden jókat kívánok kedvesivel együtt.

18. praesentis Keresdről írt Kegyelmed levelét az estve vöttem, abban való írását csudálva olvastam, holott azon dologról, mely miatt, írja Kegyelmed, ő Nagyságoknak nagy nehézségét szenvedji, bizony álmot sem láttam olyan formában, nem hogy urunknak, vagy asszonyunknak írtam volna felőle. Igaz dolog, Uram, az Kegyelmed beszédi bizony behatottak, holott uram nehézségét semminek nem tartom, de sem írással, sem izennel, sőt csak gondolattal is hogy ő Nagyságoknak azon materiárul írtam, avagy jelentettem volna valamit, olyanra nem emlékezem s nem is volt semmi benne; valahol vötte Kegyelmed azt az informatiót. Melyhez képest, édes Öcsém uram, Kegyelmed applicatioját is, hogy én érettem szenvedné az ő nagyságok nehézségét, magamra nem vehetem, annál inkább kimenteni is belőle Kegyelmedet nem engemet illet (másképpen minden rendes dolgokban való szolgálatra köteles atyjafiának s szolgájának ismervén Kegyelmed engemet). Csudálom is, édes Öcsém uram, oly hamar hitte, annál inkább arczczal fordította reám azon dolgot, holott már én is az gyermek korból kiköitem s az sok nyavalya is megtanított s bizony urunknak még az közönséges dolgokról is gondolkodva s óvást írok, annál inkább az magamat illető dolgokról. Egyébiránt, Uram, mint ilyen méltatlan szenvedésem között nem lehetetlen valamely jóakaró uramnak s bizott barátomnak nem panaszkodtam volna azon dolgokról, kiket Kegyelmedtől érttem vala, holott Isten s az ő szent angyali és sok jámborok tudják, hogy én kegyelmes uramnak nem vétettem, az kiért ő nagyságok én reám neheztelnének. Nyilván van egyébiránt előttem némely nem jámboroknak sokféle istentelen mestersegek, de megfizet Isten azoknak is, az kalendárium sem ír jót felőlök. Én, édes Öcsém uram, nem késem udvarhoz menni Isten kegyelmességéből s elhítem, Kegyelmed is az gyűlésre legalább oda fog jűni; ott is kitanulhatja, hogy nem igazán informálták Kegyelmedet az én írásom felől. Ezzel Istennek ajánlom, Uram, Kegyelmedet.

Örményes, 20. Februárii 1671.

Kegyelmednek jóakaró atyjafia, kész szolgálja
(Egykorú másolat két példányban. Miss. 1071.)

4.

Gyulafehérvár, 1674 november 20.

Apafi Mihály Bánffy Dénesnek.

Michael Apafi stb.

Spectabilis Magnifice fidelis nobis syncere dilecte, salutem et gratiam nostram.

Kegyelmed levelét, tudósítását, hűségének declarálását is kegyelmesen vettük. Mi is igen csudálkozva és búsulva értettük azon alkalmatlan dolgot. Az mi már megesezt, azt vissza nem húzhatjuk, de csak Kegyelmed hozzánk való igaz hűségében s hazájához való kötelességében maradjon meg s az ellen ne cselekedjék s az fegyverkezésnek hagyjon békét. Ugyanis az mi és ország szolgálóival mi és az ország ellen fegyverkedni sem keresztyénség, sem becsület, sem eszesség nem volna. Emlékezzék meg Kegyelmed hitiről, reversalissáról, az mi és ország szolgálóinkat bocsássá kit-kit az maga helyé-

ben, vigyázzanak az ország és mi rendelésünk szerint; ebben Kegyelmed egyebet ne cselekedjék, parancsoljuk. Már az statusoknak jó része itt lévén, az nagyobb részéhez tekintetes nemzeti meghítt úr hivünköt Rédei Ferencz uramat küldtük, úgy hiszszük, óránként ide érkeznek. Ezen dolgot s metust vérontás nélkül akarjuk eligazítani s valaki az vérontásnak oka lészen, Isten előtt is számot ad, de mi is kemény amimadversioban veszszük s úgy is hiszszük, csak Kegyelmed csendesedjék, ezt mi vérontás nélkül is eligazíthatjuk. Nec secus facturi etc.

Albae, 20. Novembris 1674.

A másolat élén: Bánfi Dienes uramnak írt levél párja Urunk neve alatt. (Egykorú másolat. Miss. 312.)

5.

Gyulafehérvár, 1674 november 20.

Bornemisza Anna Bánffy Dénesnek.

Édes Sógor uram.

Kegyelmed levelét el vettem, ki nem írhatom az én édes nénémén történt dolgot, de Isten rendelésének engedniünk kell. Édes Sógor uram, az Istenért kérem Kegyelmedet, az fegyverkezésnek hagyjon békét. Én az ország előtt is, ide gyülekezvén ő Kegyelme, már jó része itt lévén, törekedem Kegyelmetek mellett; úgy hiszem, véghez vihetem ő Kegyelme előtt Kegyelmed dolgát. Uram ő kegyelme, hogy Kegyelmed fegyverkedni akar, bánja s ha ebbeli szándékát le nem teszi, igen igen megharagszik, nehéz lészen megcsendesítenem. Édes Sógor uram, csak Kegyelmed könyörgéssel fogjon dolgához, úgy jobb kimenetelit várom dolganak, de máskint nem biztatom Kegyelmedet.

Albae, 20. Novembris 1674.

A másolat élén: Asszonyunk neve alatt. (Egykorú kézirat, az elébbivel egy papiron Miss. 312.)

6.

Gyulafehérvár, 1674 november 20.

Én Bornemisza Anna, Erdélyországának fejedelemasszonya, bevén eszemben mind mostan uram ő Kegyelme mellé gyülekezett böcsülletes tanácsi rendeknek s mind másutt öszvegyülekezett böcsülletes tanácsi rendeknek, vármegyék és székek fő fő tiszteinek és több főrenden levő hazafiainak hozzánk való igaz hűséget: jó lélekismérettel bizonyossá tészem ő kegyelmeket, hogy én Bánfi Dienes kedviért el nem állok ő Kegyelme mellől, sőt inkább ellene mindenekben ő Kegyelmeikkel egyetértek, ide értvén minden szolgálmat, vármegyékben, székekben, városokban, várakban lévő fő és nemesi rendeket több vitézlő hiveinkkel edgyütt, melynek nagyobb erősségére adom ez assecuratiomat, pecsétemmel és kezem írásával megerősítvén.

Fejérvárott, die 20. Novembris anno 1674.

P. S. Mindaddig, míglen ő Kegyelme uram ő Kegyelme s hozzánk való hűségekben megmaradnak.⁵

(Két példányban, egyik a fejedelemasszony kezével javított fogalmazvány. Miss. 312. — Mind a hat levél a széki gróf Teleki-nemzettség marosvásárhelyi levéltárában.)

(Kolozsvár.)

Dr. Gergely Sámuel.

⁵ Hasonló tartalmú biztosító levelet állított ki a fejedelem is. Közölte Szilágyi Sándor az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XV. k. 444—445. l.



Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbéli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. Irták dr. *Sztripszky* Hiador és dr. *Alexics* György. Budapest, MDCCCCXI. — 8-r. 232 lap.

I.

Ebben a könyvben az egész európai oláhság irodalmának *legelső latin betűs* nyomtatott emlékét kapjuk. Sztripszky egy 1516-ban nyomtatott könyv táblájának lefejtésekor bukkant reá s a könyv tulajdonosáról *Todoreszku-töredéknek* nevezte el. Legfőbb jelentőségét abban a bizonyosságban találja, hogy a magyar kálvinisták irodalmilag nem 1640-ben, mint idáig hitték, hanem már 1570-ben kezdtek foglalkozni a románokkal. Hoffhalter Rudolf ugyanis Váradon 1570—73 közt nyomatta ki ezt az oláh énekeskönyvet, melynek itt megmaradt részei az 1566. évi váradi és az 1568. évi unitárius énekeskönyvből vannak fordítva. Maga is mondja, hogy a fordítás nem közvetlenül Szegedi énekeskönyvből történt (114. l.) s így *semmiesetre sem szabatos* a könyv címe, mely Szegedi énekeskönyvének románra fordításáról beszél. Mindenesetre érdemes lett volna egybevetni *Koreszi* (Coresi) diákonus 1570. évi brassói „Psaltire rumânesca“-jával s ennek 1577. évi újabb kiadásával, melyet a Román Akadémia 1881-ben hasonmásban is kiadott.¹ Igaz, hogy ez a fordítás szerb nyelvből történt, de Sztripszky, a ki számos hazai és külföldi könyvtár régi magyar énekeskönyvét felkutatta, ezzel az összehasonlítással mindenesetre emelte volna műve becsét; annál inkább, mert a 88—89. lapon maga is megemlékezik *Koreszi* érdemeiről; de a 90. lapon csak *Koreszi* párhuzamos (oláh-szláv) zsol-táráról ejt szót.

Nem lehetetlen az sem, hogy ez a fordítás *nem váradi nyomtatvány*, mint a hogy Sztripszky írja, hanem csak részben az. Könyvének kiadása óta ő maga is meggyőződött róla, hogy a táblatöredék 8 különféle darabjából hat egészen bizonyosan *kolozsvári nyomtatvány*, a hetedik (német) valószínűleg szintén odaváló s így hihető, hogy ez a nyolczadik darab — a román énekeskönyv is — szintén Heltai nyomdájából

¹ Ld. Veress Endre tanulmányát az erdélyi régi oláh könyvekről, az *Erdélyi Múzeum* 1910. évi folyamában.

Erdélyi Múzeum 1912. Új folyam VII.

került ki. Ezzel Erdély irodalmának és sajtójának története szempontjából még értékeesebb Sztripszky és Alexics kiadványa.

Az énekeskönyv teljes jelentőségének kiemelése és megértetése végett Sztripszky bevezetésül a 11—115. lapokon magvas tanulmányt írt. Nem volt föltétlenül szükséges, hogy oly hosszasan időzzék a görög vallású népek ethnikumának egybevetésénél, Nyugat és Kelet műveltsége tényezőinek összehasonlításánál, a románságban fölismerhető nyugati hatás első jelenségeivel, a mi az értekezés fő része (11—90. l.); de kétségtelen, hogy a szembe- vagy az egymás mellé való állítás az olvasót sok új szempontra figyelmezteti s részben eredeti adatok alapján is sok tekintetben gyarapítja ösmerteinket. Hosszasabban bizonyítja azt a tételét, hogy az „akkori“ görög egyháznak a formákhoz való merev ragaszkodása megakasztott minden újítást a vallásban; de nem tagadja, hogy a keleti egyház megengedi a keleti egyházak keletkezését, a mi mégis csak utat nyit a forrongó erőknél. Egyébiránt, ha a 69. lapon megjegyzi, hogy a bogumilizmus a románságra is igen mély hatást gyakorolt s ha már könyve címében is jelzi a protestánsoknak a hazai románságra gyakorolt hatását, úgy minden fentartás nélkül valóban nem mondhatja, hogy a görög egyház hívei a nemzeti egyházakon kívül magára a vallásreformra nem gondoltak.

Ennek értékes bizonyosága a Bevezetés utolsó fejezete (91—115. l.), mely a kálvinizmusnak a románságra gyakorolt hatását fejtegeti. Nemcsak az általános művelődés, hanem különösebben a vallás történelme szempontjából is nagy jelentősége van annak (109. l.), hogy 1560 táján országos segítség nélkül is olyan kálvinista román ekkleziák alakultak, a melyek harmadfélszázadig fenmaradtak.

A könyv a 116—123. lapon közli a Todoreszku-töredék szó szerinti szövegét, majd (124—144. l.) egybeveti azt az egykori magyar református énekek szövegével s nagy gondnal állapítja meg a fordítás kiadatásának idejét, de magát a fordítót nem nevezheti meg határozottan. Csak sejti, de nagyon valószínűnek tartja, hogy a kálvinista énekeket románra *Tordosi Pál*, a románok kálvinista püspöke fordította, a ki 1577-ben halt meg. A 145—167. lapon egybeállítja a Todoreszku-töredék magyar fordításait: fenn a magyar, lenn a román szöveget. Majd (168—197. l.) kísérletet tesz a töredék kiegészítésére, amennyiben közli Agyagfalvi *Sándor* Gergelynek 1642-ben a Todoreszku-töredéknek egykori ép példányáról 1642-ben készített másolatát, végül pedig (198—210. l.) a Szegedi-típusú énekek táblázatát. A töredék nyelvi sajátságairól a 211—229. lapon *Alexics* György írt egy értékes tanulmányt.

Mindenesetre figyelmet és köszönetet érdemel, hogy az első román énekes könyvet, magukkal a románokkal is, magyar írók ösmertették meg.

II.

Szászvároson nyerve tanári alkalmazást, első dolgom volt megismerkednem iskolámnak és vidékének egyéniségével: történeti multjával s jelen viszonyaival. Éppen ezért különös figyelemmel voltam olvasmányaim helyi vonatkozásaira. Igyekeztem nem arra irányult, hogy önálló kutatásokat végezzek, hanem első sorban arra, hogy a már ismert adatokkal tisztába jöjjek. Mert hiszen Szászvároson a szász kultúra is fontos tényező volt, de első sorban az oláhság tevékenysége érdemel figyelmet. Már csak e dilettánskodó megfigyelések és olvasmányok alapján és különösen dr. Bunea Ágost, Ballagi Aladár, Moldován Gergely, dr. Veress Endre és mások ide vágó műveiből, mint egészen biztos tény állott előttem az, hogy a kálvinizmus a hazai, különösen az erdélyi oláhság körében *már a XVI. század derekán erőteljes próbát* tett az oláhság reformációjára. E próbálkozás eredménye az volt, hogy a XVI. század közepén innen az oláhoknak három kálvinista püspökük volt: Szentgyörgyi György, Tordosi Pál és Tordosi Mihály. A kálvinista oláh egyház ügyeiről országgyűléseken is esett szó, már János Zsigmond idejében.

Itt van már most a fenti *szakmunka*. Ebben mit olvasunk? „Eddigélő úgy tudtuk, hogy a románoknak a protestáns hitre való térítésével a reformáció első századában csakis a lutheránus szászok foglalkoztak földesúri hatalommal és román nyelvű könyvekkel; a *kálvinista magyarság* a kulturának ilyen irányú szolgálatát kálvinista szellemű könyvekkel jóval később, *csak egy évszázad múltán, 1640 körül kezdette meg*, illetőleg amazét csak ekkor folytatta“. (4. l.) Nagyon sajtáságos, hogy *szakember szak-szerű* igényekkel megjelenő munkájában a szakismeretnek ilyen csekély adagával dicsekedhetik és azt is ilyen pongyolán adja elő. Pedig Sztripszky voltaképpen nagyon jól tudja, hogy a dolog nem így áll. Művének 91—115. lapjain a kálvinizmusnak az oláhságra gyakorolt hatását rajzolatva, *maga is elmondja részletesen a fenti adatokat*. De a Bevezetésben *úgy tesz*, mintha *nem* tudná, hogy mi az idézett részlet tartalma. Erre úgy látszik azért volt szükség, hogy a bevezetést így folytathassa: „Ez a kétségtelenül XVI. századbeli könyvtáblatöltelék azonban (t. i. az általa felfedezett u. n. Todoroszku-töredék) ime világosan bizonyítja, hogy az erdélyi kálvinista magyarságnak nemcsak a folytatás szerepe jutott ki, hanem *a szászokkal majdnem egyidejűleg meg is kezdette* a románok reformációját.“ S így természetes az a következtetése, hogy „ez a fejtegetés (t. i. a Sztripszkyé) az erdélyi protestáns magyarság történetének egyúttal új lapját is fogja tenni.“ (5. l.) Ez a kijelentés még akkor is kissé reklámszerű volna, ha igaz volna. Minthogy azonban Sztripszky tanulmánya s az általa kiadott töredék **csak újabb megerősítő adalék** ahhoz a történeti tudathoz, a melyre minden érdeklődő

dilettáns — mint pl. jó magam is — a *Sztripszky tanulmánya előtt és felfedezése nélkül* is eljutott: bevezetésének ezt a nagyozolását egyenesen *reklámnak* kell venni. Hiszen azt maga Sztripszky sem állíthatja, hogy a 91—115. lap tartalmát: a kálvinizmus XVI. századi hatását az oláhságra, maga fedezte volna fel. Azt sem mondhatja, nem is mondja világosan magában a tanulmányban, hogy az általa felfedezett Todoroszku-töredék az eddigi történeti tudást *megváltoztatja*, csak azt, hogy *támogatja, erősíti, bizonyítja*. De *semmi szín alatt* nem *úttörő, nem új* történelmi ténynek vagy tudatnak *első* megállapítója. Ezért *teljesen téves* az a hite, hogy *az ő munkájából bizonyosodunk meg először* arról, hogy a kálvinista irányú protestántizmusnak az oláhokra gyakorolt hatása *nem* 1640-től kezdődik, hanem 1570-től s így hazai művelődéstörténetünknek ez a szakasza *nem* hatvan, hanem *százharmincz* esztendőre terjed. (9. l.¹) Mindezt Sztripszky és a Todoroszku-töredék *nélkül* is tudtuk. S ennek következtében a mű *pompázó, felfedező jellege* egyszerű *adalékká* zsugorodik. De mint adalék becses; mint kiegészítő tanulmány figyelemre méltó. Az egyes adatok értéke attól függ, hogy vajjon van-e közöttük *döntő* erejű valamely feltevés bizonyítására. Az ilyen döntő erejű adalék a legbecsesebb. A Sztripszky adaléka *nem* ilyen döntő erejű, mert hiszen az az általános tétel, a melyre vonatkozik, *már régen ismert* és bebizonyított. De fontos *erősbbítő* adalék. Fontossága annál nagyobb, minél inkább meggondoljuk, hogy a hozzá fogható adatok száma elvégre is — *nem nagy!*

Mindez a czímben is kifejezésre jut. A czím ugyanis azt igéri, hogy *Szegedi Gergely* énekes könyvének magyar fordításával ismerkedhetünk meg. Azonban a 114. és 129. lapokon Sztripszky — mint a maga okoskodásának eredményét — ismételten jelzi, hogy *nem* közvetlenül a Szegedy-féle gyűjteményből fordították. Sőt a 134. lapon világosan kimondja, hogy *az egyedül lehetséges forrás a Dávid-féle gyűjtemény*. Mire való hát ez az alcímmel tarkított főczím, ha a tanulmány végső következtetése világosan meghazudtolja?

Áttérve most már a mű tartalmi méltatására, rögtön megállapítható, hogy az első négy fejezet, vagyis a művelődéstörténeti rész, — mely a műnek felét teszi ki — nincs szoros összefüggésben a nyelvemlék irodalomtörténeti és nyelvészeti ismertetésével.¹ Azonban aránytalansága ellenére is elmondható, hogy érdekes és tanulságos, széleskörű olvasottságra valló képét kapjuk az oláhság étnikumának. A faji, vallási s általában a kulturával érintkező sajátságok ismertetésében mindig biztosan vezet Sztripszky és érdekesen ad elő. Igen érdekesek azok a fejtegetései, a melyekben az oláhság keleti vallásának, egyházi szerve-

¹ Lásd még ugyanezt a kijelentést a 92. lapon is.

zetének, alantas hitének ismertetését kapjuk. Világossá válik ezekből, hogy miért volt a protestántizmusnak nehéz tért hódítnia az oláhság körében. (Nomád életmód, idegenkedés az újjítástól, alacsony műveltség, de kivált az egyházi szervezet.) Véleményünk szerint ennek az első (kulturtörténeti) résznek *önálló kiadásban* sokkal több értéke volna. Ám a laza összefüggés ellenére is szívesen ajánljuk e művelődéstörténeti rész elolvasását.

A második — irodalomtörténeti — rész a Todoreszku-töredék ismertetését tartalmazza. A részletes leírás után, melyet a töredék fakszimilije egészít ki, a töredék keletkezésének idejét, helyét és forrásait igyekszik megállapítani. A töredék tíz *dicséretet* tartalmaz *oláh nyelven* és az oláh irodalom legelső *latin* betűs nyomtatványa. Végül olvasható a töredék rövid nyelvészeti ismertetése — az *Előszó* szerint — dr. Alexics György tollából.

Ebben jelezhattük a mű tartalmát, a mely kétségtelenül érdekes és sok ismeretre vall. S nem csak a kérdés érdekessége, hanem a kidolgozás sikerültsége is számottevő tanulmánynyá avatja e művet. De óvatosan kell és szabad fogadnunk azokat a tételeket, melyekben — mint rámutattunk — inkább a nagyotmondás vágya, mint az előadás meggyőző volta, nem a tény, hanem annak fontoskodó beállítása irányította a kiadó tollát.

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

III.

Sztripszky-Alexics közös munkájáról az oláh irodalomban három ismertetést is olvastunk. *Metes* István alábbi tévedéseit sorolja fel.¹

A máramarosi Körtvélyesen keletkezett görög kolostor igumenje nem gyakorolt püspöki joghatóságot Csík és Háromszék vármegyék román és rutén lakosságára (30. l.), hanem igenis *Csicsóvára* és *Almás-szeg* lakóira!

Belényesi, bisztrai, fogarasi, feleki, galaczi, felsődiódi, máramarosi, nagyváradi, szatmári, szilvási és vádi XVI. századi görög-keleti püspökségekről nem tud a történelem, még úgy sem, hogy azok *vándorpüspökségek* lettek volna, miként a könyvben (33. l.) olvassuk. Sőt az 1651-ben említett „Sava episcopus Bistriciensis seu Bisztricky“ sem bisztrai püspököt jelent, hanem annyit, hogy Sava radauczi püspök a tatárok elől a moldovai Bistriřara menekült s onnan jött át hozzánk Partenie munkácsi püspök felszentelésére.

Felgyógyon a XVI. században nem laktak görögök. (85. l.)
Koreszi diákonus nem Erdélyben tanulta a könyvnyomtatás mester-

¹ A „Tribuna“ 1911. évf. 283. száma 17. lapján.

ségét, (88. l.) hanem valami havasalföldi kolostori nyomdában; Brassóban csak folytatta.

A scheai zsoldár kézirata, szerzők szerint a XVI. század második feléből való, minthogy papirosának vízjegye Brassó város czímerét mutatja, Brassóban pedig 1548-ban állítottak papirmalmot. Ezzel szemben a zsoldár kiadója, Bianu János tanár 1482-re vagy 1485-re teszi keletkezésének évét.

A zarándmegyei kristyóri monostor nem 1441-ből való (30. l.), hanem 1411-ből. (Ez talán sajtóhiba!)

Brassó város tanácsa 1559-ben (márczius 12-én) elrendelte, hogy a bolgárszegi Szent Miklós görög-keleti templomban a kátét olvassák, de hibás a szerzőnek ebből levont ama következtetése, illetve feltételezése, „hogy ez a *mise német nyelven* folyt a románoknál is.“ (111. l.) Ezt elképzelni is képtelenség és semmi okleveles nyoma sincsen, mert a szebenmegyei csergödi román egyház német liturgiájára idézett *Wolf Sámuel*-féle 1801-iki adat nyilván mondja, hogy az oratio második felét oláh nyelven tartották Csergöd lakosságának, mely — Sztripszky szerint — fél rutén, fél román volt.

A fenti kifogásokat magunk is helyeseknek tartjuk, a bíráló ama további megjegyzésével együtt, hogy *komoly* munkába sehogy sem illenek olyan tárczaszerű adomák és párbeszédés rajzok, a milyeneket a szerzők (a 65—67. lapon) a régi görög-keleti papok tanulatlansága jellemzésére *könyvészeti* művükbe szúrnak!

Ezt dr. *Drăgan* Miklós is kiemeli ismertetésében,² melyet azzal vezet be, hogy a könyv első három fejezetének, illetve azok tárgyának semmi köze sincsen a négyleveles zsoldár-töredékkel s így a kötet első 90 lapja bátran elmaradhatott volna. A töredék ismertetését helyesen „A kálvinizmus hatása a románságra“ című fejezetnek kellett volna bevezetnie, annyival is inkább, hogy a III. fejezetben egyáltalán nem mondanak a szerzők olyat, a mit eddig ne tudtunk volna, akár Iorga Miklós 1904-ben megjelent irodalomtörténetéből is, melyet a könyvben idézve nem látunk.

Sztripszky-Alexics művének két magyar ismertetője³ véleményéhez csatlakozva *Drăgan* is azt hiszi, hogy a *Todoreszku-töredék kolozsvári nyomtatvány*, miként az a másik hat társa, mely vele együtt maradt fenn a kötet könyvtáblájában. Hozzájárul azonban a szerzők ama véleményéhez, hogy „a kálvinista román énekek fordítóját Tordosi Pál püspökben sejtik s hogy a könyv 1570—1573 közt jelent meg,“ de megjegyzi,

² A „Transilvania“ 1912. évf. 273—277. lapján.

³ Ld. őket a „Magyar Könyvszemle“ 1911-ik s az „Egyetemes Philológiai Közönlöny“ 1912. évi folyamaiban.

hogy egy kis utánjárással a megjelenés évét pontosabban is megállapíthatták volna, a mennyiben Iorga 1905-ben közölte „Tordasi Pál pap, az oláh püspök“ 1570 december 9-ikén a besztercei királybíróhoz intézett magyar levelét, kérve, hogy parancsolja meg az oláh papoknak, hogy költséget hozzanak magukkal a Kolozsvárt kiskarácsony napján tartandó zsinatra, mely költséggel oláh könyveket vegyenek, még pedig zsolnárt egy forintért, más könyvet (liturgiát) meg 32 denáron.⁴ E becses adatra támaszkodva Drăgan azt véli, hogy a Todoreszku-töredék tulajdonképpen ennek az 1570 karácsonynapjára megjelent zsolnárnak egyik próbaíve, sőt talán soha nem is jelent meg több belőle.

A Todoreszku-töredék fonetikus átírásában, — mely Alexics műve — Drăgan nyolcz hibát talált és javít, úgy miként közölni kellett volna. A mellett nem fogadja el a szerzők amaz állítását, hogy Agyagfalvi Sándor Gergely éppen Tordasi Pál zsolnárat másolta volna, miután abban csak a töredék négy éneke maradt fenn. Azonkívül helyteleníti, hogy a szerzők, miután igen helyesen megcsinálták a Szegedi-típusú énekek táblázatát, nem közölték egyuttal az éneknek a magyar énekekkel való időrendi egybevetését is. Drăgan végül a sietségnek tudja be, hogy a szerzők a mohácsi (erdélyi) kézirat íróját, Popa Grigoriét a 93. lapon a XV. század végén írógatónak mondják, előbb, a 69. lapon meg azt, hogy 1590—1619 között, a 86. lapon pedig, hogy 1590—1618 közt írta, holott ismeretes, hogy ez a pap 1580—1619 közt élt. — A töredék átírásában a magunk részéről bántónak találjuk viszont, hogy a nyelvi sajátságok magyarozatát *nem jegyzetben*, hanem magában a szövegben olvassuk, melyet az így rendkívül zavar.

E tévedések és hiányok megemlítését szükségesnek tartottuk, épp a fontos munka használata érdekében. Ezért szeretnénk volna, ha (a 38—39. és 45—47. lapon) benne közölt két máramarosmegyei 1702-iki és 1710-iki magyar oklevelet is értelmes, jó, gondos — nem rendszertelen, betűszerinti — szövegben találjuk, mert hogy az olvasónak minek kelljen ilyen írásmód és rövidített szavak megfejtésével, mint pl. *Vgében* (vármegyében), *edgütt* (együtt), *minthog* (minthogy), *vag* (vagy), *Incattus* (in causa attractus), *egj* (egy), *Hagom* (hagyom), *amittálya* (amittálja) stb. helyett bajlódnia, azt egyáltalán nem értjük s higgye el a közlő, hogy abból a tudomány sem tanul semmit. A hűség elvén sem esik semmiféle csorba, ha a *rövidítve* vagy *hibásan írt* szavakat *feloldva* és *javítva közöljük*; sőt egyenesen *kötelessége* a közlőnek, hogy olvasójának *azonnal olvasható, hű és lehetőleg hibátlan szöveget* nyújtson. Ily felfogással kezelt oklevélben aztán a sigillatim szó sem marad benne

⁴ Analale Academiei Romane. Seria II. tomul XVIII. pag. 29.

(a 47-ik lapon kétszer is) *singillatim-*, a *Corecta Correcta-*, *Iudicumára iudiciumára* helyett és az eredetiben hiányzó írásjeleket sem szabad így pótolni: [;] a mi csúf, ízléstelen! A kötet használhatóságát emelte volna egy jó tárgy- és névmutató is.

Végezetül még következő két műlasztást emelünk ki.

Az egyik az, hogy ámbár a könyv Beköszöntője 1911 június havában kelt, a szerzők nem említik sehol, hogy a töredék *legelső* ismertetője — a *Todoreszku* úr által készített s a szerzők által is a 6. lapon említett fotolitografikus hasonmása alapján — dr. *Dăianu* Illyés volt, midőn már 1911 április 19-ikén bőven⁵ írt róla. A másik pedig az, hogy a pergamen-borítékban megjelent (Hornyánszky Viktornál nyomtatott) 15 íves díszes kiállítású kötet tulajdonképpen maga dr. *Todoreszku* György úr — e nagy ízlésű fővárosi könyvgyűjtőnk — költségén jelent meg. Az ilyen hasznos áldozatkészség és lélekemelő jelenség megemlézése — még ha esetleg tiltakozik is ellene a kiadó — irodalomtörténeti jelentőségű esemény, a mit nem szabad véka alá rejteni, mert bizony manapság sajnós, ritka és kevés a meczenás és azért annál inkább megbecsülendő!

(Kolozsvár.)

Dr. Veress Endre.

⁵ Dr. *Dăianu* Illyés kolozsvári gör. katolikus főesperes ismertetését, (melyben maga is először hasonlítja össze a töredék fordítását egykorú magyar zsoltár-szövegekkel, említve a Szegedi-félét is) megjelent a balázsfalvi „*Unirea*“ 1911. évf. 30. száma 287—289. l.